



magazín 01

# ARQUEOLOGIA A L'EXILI

---

EL MUSEU D'ARQUEOLOGIA  
DE CATALUNYA I LA GUERRA  
CIVIL ESPANYOLA  
(1936-1939)

## ARQUEOLOGÍA EN EL EXILIO

---

EL MUSEO DE ARQUEOLOGÍA DE CATALUÑA  
Y LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)

## ARCHAEOLOGY IN EXILE

---

THE MUSEUM OF ARCHEOLOGY OF CATALONIA AND  
THE SPANISH CIVIL WAR (1936-1939)



# ARQUEOLOGIA A L'EXILI

## EL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA I LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

La guerra civil espanyola (1936-1939) -de l'acabament de la qual se celebra enguany el 80è aniversari-, constitueix un dels episodis més tràgics, dolorosos i de major repercussió política, social, econòmica i cultural de tota la història catalana del segle XX. Aquest conflicte bèlic, no solament segà moltes esperances i destruí moltes vides, sinó que també anorrea grans projectes culturals vinculats a la conservació i difusió del patrimoni del país. L'activitat dels grans museus, entre els quals la del Museu d'Arqueologia de Catalunya, es veié

greument afectada fins a l'extrem d'haver-se d'evacuar bona part de les seves col·leccions a Suïssa, l'any 1939. L'exposició "Arqueologia a l'exili: el Museu d'Arqueologia de Catalunya i la Guerra Civil espanyola (1936-1939)" vol explicar aquest episodi encara poc conegut de la història cultural i patrimonial del nostre país, i, alhora, retre homenatge als homes i dones que, enmig de les dificultats d'una guerra, treballaren incansablement per protegir el patrimoni cultural català, garantir-ne la seva transmissió a la posteritat.

## ÍNDEX

**1.**

**El Museu d'Arqueologia de Catalunya, un projecte de la Generalitat republicana.**

**2.**

**El Museu modern.**

**3.**

**Salvar el Patrimoni.**

**4.**

**El Museu sota les bombes.**

**5.**

**El camí de l'exili.**

**6.**

**El nou Ordre Franquista i el retorn del patrimoni.**



1.

El Museu  
d'Arqueologia  
de Catalunya,  
un projecte de  
la Generalitat  
republicana.



Interior del Museu Provincial d'Antiguitats a la capella de Santa Àgata de Barcelona.  
Foto Mas. Positiu d'època. (MAC. AHF)



# 1. EL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA, UN PROJECTE DE LA GENERALITAT REPUBLICANA

La proclamació de la Segona República a l'Estat espanyol, l'any 1931, i, posteriorment, l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, l'any 1932, van fer possible la recuperació i consolidació del Govern de la Generalitat, l'elecció del Parlament de Catalunya i el desplegament de l'autonomia catalana.

Sota la presidència de Francesc Macià, i, més tard, de Lluís Companys, i malgrat la inestabilitat política i els impediments constants del govern espanyol, la Generalitat de Catalunya va poder desplegar un novedós programa de transformació i regeneració social, econòmic, administratiu i cultural del país.

Així, sota l'impuls del Govern de la Generalitat, van sorgir o prendre una nova embranzida diverses iniciatives de transformació del sector museístic i patrimonial del país. Una de les més importants seria la creació, l'any 1932, del Museu d'Arqueologia de Barcelona, institució que quatre anys més tard, passaria a denominar-se Museu d'Arqueologia de Catalunya. El conseller de Cultura Ventura Gassol i l'arqueòleg Pere Bosch Gimpera en serien alguns dels principals impulsors.

L'acord de creació del Museu d'Arqueologia de Barcelona va ser pres per la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de Barcelona l'any 1932. El seu Patronat l'integraven representants de dites institucions, així com de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Junta de Museus de Barcelona, sota la Presidència honorària del President de la Generalitat i de l'Alcalde de Barcelona. L'arqueòleg Pere Bosch Gimpera, fins aleshores responsable del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, en va ser nomenat director.

2



1. Ventura Gassol i Pere Bosch Gimpera, impulsors del nou Museu d'Arqueologia, arribant a la reunió de la Federació de Mestres Nacionals de Catalunya a Manresa el dia 17 de juliol de 1936. Autor desconegut. (Arxiu Comarcal del Bages)

2. Interior del Museu Provincial d'Antiguitats a la capella de Santa Àgata de Barcelona. Foto Mas. Positiu d'època. (MAC. AHF)



## 1.2. Els precedents del Museu d'Arqueologia.

El nou Museu d'Arqueologia de Barcelona va sorgir de la unificació de diverses col·leccions arqueològiques de titularitat pública existents a la ciutat. D'una banda, les de l'antic Museu Provincial d'Antiguitats creat l'any 1879 i ubicat a l'antiga Capella Reial de Santa Àgata, i, de l'altra, les conservades en l'anomenat Museu d'Art i Arqueologia (1915-1931) del parc de la Ciutadella, al seu torn hereu d'altres museus barcelonins. Moltes procedien d'adquisicions i excavacions fetes o impulsades per la Junta de Museus de Barcelona, com ara les de l'important jaciment grecoromà d'Empúries iniciades l'any 1907, així com les realitzades, a partir de 1915, pel Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

3



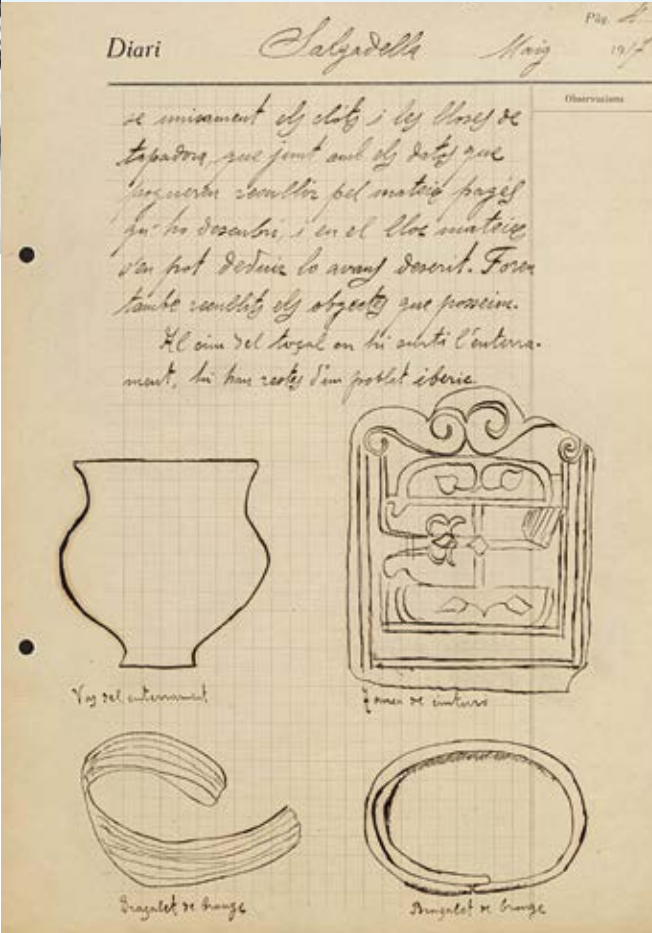
4



3. Museu d'Art i d'Arqueologia. Instal·lat a l'antic arsenal del parc de la Ciutadella, avui seu del Parlament de Catalunya. Sala d'Arqueologia. Foto Branguli. (MAC. AHF)

4. Vista general de les golfes de la casa Padellàs, aleshores palau de la Diputació de Barcelona i ara de la Generalitat. La creació del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans va esdevenir una peça fonamental en l'avenir del Museu d'Arqueologia. Les importants recerques que desenvolupà aquest servei el nodririen de contingut científic, de col·leccions i de personal tècnic. C. 1915. Autor desconegut. (MAC. AHF. Fons Serra Ràfols)

5. El Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans introdueix a Catalunya i a l'Estat espanyol en general el mètode científic en els estudis arqueològics. Pàgina del diari d'excavació del Sepulcre dels Espleters (Salzadella) realitzat per Josep Colominas. Maig de 1917. (MAC. AHF)



5



**2.**

**El Museu  
modern.**



Secció Romana. Reconstitució d'un atri d'una casa amb mosaics originals. 1935.  
Autor desconegut. (MAC.AHF)



## 2. UN MUSEU MODERN

Les institucions que donaren impuls a la creació del nou Museu d'Arqueologia de Barcelona decidiren ubicar-lo al peu de la muntanya de Montjuïc, en l'anomenat Palau de les Arts Gràfiques de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, prop del Palau Nacional, on també s'hi ubicaria el Museu d'Art de Catalunya.

El nou museu va ser creat amb la voluntat d'esdevenir un centre de recerca arqueològica de referència vinculat a l'Institut d'Estudis Catalans i a la Universitat de Barcelona, i alhora, un espai de conservació i exposició d'objectes amb marcada vocació didàctica i popular. Així, sota la direcció de Pere Bosch Gimpera, l'equip tècnic del museu integraria alguns dels arqueòlegs més actius i rellevants de l'època.

Els treballs d'adequació del nou museu dins l'antic Palau de les Arts Gràfiques van iniciar-se l'any 1932. Finalment, després de tres anys de treballs, el museu va obrir per primer cop les seves portes al públic el 3 de novembre de 1935, amb una presentació museogràfica i uns serveis tècnics d'una modernitat fins aleshores desconeguda tant a Catalunya com a l'Estat espanyol.

### 2.1. La nova seu del Museu d'Arqueologia

El Palau de les Arts Gràfiques, nova seu del Museu d'Arqueologia, va ser construït entre 1927 i 1929, amb l'objectiu d'allotjar un dels pabellons de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, segons el projecte dels arquitectes Pelagi Martínez i Paricio, i Raimon Duran i Reynals. L'agencament de l'edifici com a museu fou dirigit per Josep Gudiol, amb la participació activa de Pere Bosch Gimpera i l'equip del museu, així com de Josep Puig i Cadafalch. Concebut per esdevenir un instrument decisiu quant a la recerca i conservació del patrimoni arqueològic català, el museu es va dotar d'un taller de conservació i restauració, un servei de fotografia i una important biblioteca, entre d'altres departaments.

*“El museu aspira igualment a beneficiar del coneixement de l'arqueologia el gran públic i els alumnes de les escoles públiques. Amb aquesta finalitat, la disposició de les col·leccions, tot i ésser estrictament científica, presenta les sèries arqueològiques a partir d'una visió general de l'existència i del desenvolupament històric, social i artístic, en les èpoques primitives i l'Antiguitat clàssica”.*

Pere Bosch Gimpera.  
Le Musée d'Archéologie de Barcelone et  
l'organisation archéologique de la Catalogne.  
*Mouseion*, vol. 37-38, 1937



## EL PERSONAL TÈCNIC DEL MUSEU FINS AL 1939

**Director:**  
Pere Bosch Gimpera (fins juliol de 1937)  
Josep Colominas Roca, director en funcions (a partir del juliol de 1937)

**Conservadors:**  
Josep Colominas Roca  
Albert del Castillo Yurrita  
Joan Amades Gelats  
Josep de C. Serra Ràfols

**Biblioteca:**  
Mercè Muntanyola Garriga

**Secretaria i oficines:**  
Adela Ramon Lligué  
Sofia Ramon Lligué

**Laboratori de restauració:**  
Francesc Font Contel (cap del laboratori)  
Llorenç Alomar Guillamet  
Agustí Font (aprenent)  
Rafael Forcada  
Joan Roure Esteve  
Alejandro Tomillo Najarro

**Fotògrafs:**  
Joan Ramí­rez Segarra  
Alfred Ramí­rez Vallhonrat

**Dibuixant:**  
Josep Tersol Artigas

**Personal d'ofici:**  
Joan Pavia (fuster)  
Josep Aymà Sallarès (mosso)  
Pere Batlle Huguet (oficial de primera)  
Ramon Riu Ribera (mosso)  
Ferran Martí Descals (mosso i xofer)  
Josep Oliveras Vallès (mosso)  
Lluís Sallés Cabanas (mosso)  
Ismael Juarez Mateu (peó)  
Joan Puig Rull (mosso)

**Vigilants:**  
Ricard Ibars Claramunt (conserge)  
Isidre Pey Font (conserge)  
Esteve Fontaner Serramitjana (conserge de St.Pere Galligants)  
Joan B. Escribà Pons (guarda jurat, Empúries)

**Mossos d'esquadra:**  
Joaquim Vilavella Pagés  
Joan Parés i Roma

### 2.2. Una inauguració en estat d'excepció

El museu fou inaugurat el 3 de novembre de 1935, en unes circumstàncies políticament anòmales, ja que no hi serien presents ni el President de la Generalitat ni cap membre del govern legítim català, tots ells empresonats pels fets del 6 d'octubre de 1934, que havien enfrontat la Generalitat amb el Govern de la República. La normalitat institucional no es recuperaria fins l'any 1936, quan la victòria del Front d'Esquerres a Catalunya possibilitaria l'alliberament i el retorn del govern legítim de la Generalitat. No fou fins aleshores que el conseller de Cultura, Ventura Gassol, tornaria a presidir el Patronat del museu.

6. Vista de la secció romana. Sala d'Inscripcions commemoratives. 1935. Autor desconegut. (MAC.AHF)

7. Sala de la secció romana. Monuments religiosos i públics. 1935. Autor desconegut. (MAC. AHF)

8. Obres de condicionament del Palau de les Arts Gràfiques com a seu del Museu d'Arqueologia. Moment de la construcció del sepulcre turriforme a la sala dels monuments funeraris. 1934. Foto Josep Gudiol. (Arxiu Mas, IAAH)

9. Allocució de Pere Bosch Gimpera el dia de la inauguració del Museu d'Arqueologia a l'acte públic que tingué lloc el 3 de novembre de 1935. Foto Brangulí. (ANC)

10. Façana de l'antic Palau de les Arts Gràfiques ja convertit en Museu d'Arqueologia de Barcelona. Novembre de 1935. Autor desconegut. (MAC. AHF)



11. Visita del president Lluís Companys, l'advocat i jurista Àngel Ossorio Gallardo, Carles Pi i Sunyer, alcalde de Barcelona, i Martí Esteve, conseller de Finances. Bosch Gimpera, acompanyat del seu equip, condueix la visita. 1 d'abril de 1936. Autor desconegut. (MAC. AHF)

12. Comissió d'Estudis Mediterranis reunida a Barcelona l'any 1935 davant l'escultura de l'Esculapi. D'esquerra a dreta a primera fila: desconegut, Francesc Martorell, Pere Bosch Gimpera, Josep Colomines, Josep Gudiol, Julio Martínez Santa Olalla, senyora de Puig i Cadafalch, desconeguda, Josep Puig i Cadafalch, Albert del Castillo i Josep de C. Serra Ràfols. Foto Brangulí. (MAC. AHF. Fons Serra Ràfols)



**3.**

**Salvar el  
Patrimoni.**



Interior de la nau central de Santa Maria del Pi després de ser incendiada i profanada el juliol de 1936.  
Setembre de 1938. Foto Pérez de Rozas. (MAC.AHF. Fons Colominas-Rubiralta)

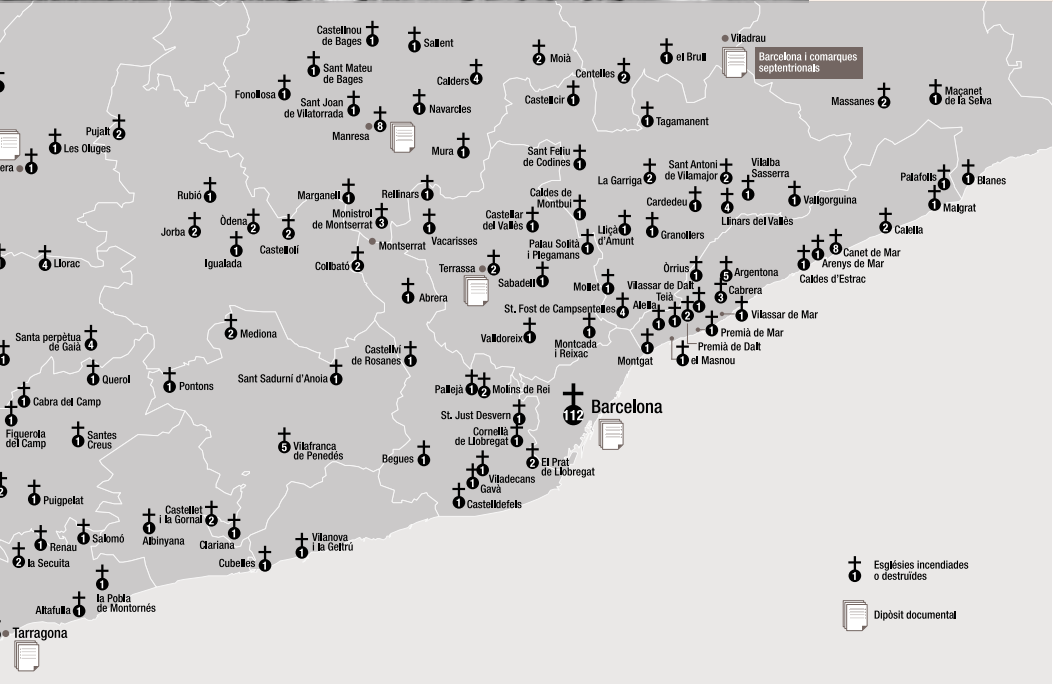


### 3. SALVAR EL PATRIMONI

L'alçament del general Franco contra el Govern de la República, el 18 de juliol de 1936, desencadenà l'inici de la guerra civil espanyola. L'esclat del conflicte va originar atacs i actes de pillatge contra el patrimoni cultural, especialment l'eclesiàstic. Davant d'aquesta situació, la Generalitat de Catalunya intentà posar ordre i promulgà disposicions, com el Decret d'incautació de colleccions artístiques i arqueològiques del 24 de juliol de 1936, per tal de posar fre al saqueig cultural de Catalunya.

Amb la voluntat de protegir el patrimoni arqueològic del país, el 31 de juliol de 1936, la Generalitat va crear també la Comissaria General de Museus Arqueològics de Catalunya, amb Pere Bosch Gimpera al capdavant. Fou aleshores quan el Museu d'Arqueologia de Barcelona passaria a denominar-se Museu d'Arqueologia de Catalunya, amb l'objectiu d'emparar i controlar tant els Museus Arqueològics del territori català com la resta del seu patrimoni arqueològic.

Les disposicions preses per la Generalitat van salvar de la destrucció i el pillatge nombrosos objectes artístics i arqueològics que es trobaven en esglésies i colleccions particulars, especialment a Barcelona. Molts d'aquests béns, passarien a integrar-se a les colleccions del Museu d'Arqueologia de Catalunya. El museu també treballaria activament en la restauració de múltiples obres d'art, que, sovint, arribaven lamentablement malmeses al seu taller de restauració.



### MUSEUS ARQUEOLÒGICS I SECCIONS D'ARQUEOLOGIA DE MUSEUS CATALANS INCORPORATS AL SERVEI D'EXCAVACIONS I MUSEUS D'ARQUEOLOGIA. 20 D'OCTUBRE DE 1936

El Museu d'Arqueologia de Catalunya
Els Museus Arqueològics de Tarragona, Girona i Empúries
Les seccions d'Arqueologia dels museus de Badalona, Lleida, Manresa, Mataró, Reus, Solsona, Vic i Sabadell
Els materials arqueològics dels Museus de Granollers, Guissona, Olot, Rubí, Tossa de Mar, Vilafraanca del Penedès i Vilanova i la Geltrú
Les excavacions d'Empúries i Tarragona
I tot allò que s'escaigui en altres Museus colleccions i en altres excavacions.

13. Interior de la nau central de Santa Maria del Pi després de ser incendiada i profanada el juliol de 1936. Setembre de 1938. Foto Pérez de Rozas. (MAC. AHF, Fons Colominas-Rubiralta)
14. Mapa de la destrucció patrimonial a Catalunya 1936-1937, segons Jordi Barra, *Víctimes 1936-1945*, Memorial Democràtic, 2018. Font reelaborada.

### 3.1. Uns herois desconeguts.

Paral·lelament a l'actuació del serveis de la Generalitat, a moltes ciutats i pobles de Catalunya s'organitzaren també, i sovint de manera espontània, d'altres persones i entitats culturals amb l'objectiu d'aturar la fúria destructiva de les masses, posant fins i tot en risc les pròpies vides. Entre elles, cal destacar la presència de nombrosos intel·lectuals i artistes de l'època, com ara Joaquim Renart, Frederic Marés, Josep Granyer o Apelles Fenosa a Barcelona; Josep Aragay a Breda; Joan Rebull i Ignasi Malloll a Tarragona, o Antoni Garcia Lamolla i Enric Crous, a Lleida i a la Franja. També va ser important la tasca de salvament feta per Josep Gudiol i Ricart, que rescatà les pintures de la sala capitular del Reial Monestir de Santa Maria de Sixena, a l'Aragó.

### DELEGATS TERRITORIALS DE LA COMISSARIA D'EXCAVACIONS I MUSEUS D'ARQUEOLOGIA

- Josep de C. Serra Ràfols:** Llobregat, Maresme, Vallès, Gironès.
- Josep Colominas:** Penedès, Bages, Plana de Vic, terres lleidatanes.
- Salvador Vilaseca:** comarques tarragonines excepte Tarragona ciutat.
- Pere Bosch Gimpera:** Empordà, i en substitució seva Josep de C. Serra Ràfols.
- Al mateix temps nomena delegats:**

**Josep Gudiol i Ricart:** Vic

**Enric Casanovas:** Tossa de Mar

**Lluís Rubiralta:** Manresa

**Francesc Riuró:** Girona

**Vicenç Renom:** Sabadell

**Francesc Prat:** Badalona.

**Salvador Roca Lletjós:** Lleida

**Francesc Prat Puig:** Mataró

**Ignasi Mallol, Joan Rebull i Pere Battle:** Tarragona ciutat



15. Personal del taller de restauració al Museu d'Arqueologia de Catalunya restaurant obres d'art del patrimoni eclesial. Al fons, Francesc Font, cap del taller, restaurant un Sant Crist. Al centre, probablement la majestat de Santa Maria de Lillet. En primer terme, Sant Gil de Torà rescatat per Lluís Rubiralta, com a delegat de la Comissaria d'Excavacions i Museus d'Arqueologia. Foto Ramirez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)
16. Reportatge publicat a *La Vanguardia* referent a la salvaguarda del patrimoni artístic el dia 25 de febrer de 1937.





3.2. La guerra del patrimoni

La destrucció de patrimoni es va convertir durant la guerra en un camp de propaganda i de contrapropaganda. El franquisme pretenia internacionalitzar el descrèdit de la barbàrie salvatge, mentre que la Generalitat tractava, per tots els mitjans, d'oposar a aquesta visió una imatge de civilització organitzada, que sense negar l'evidència dels fets, en minimitzés l'impacte. Així, el Comissariat de Propaganda de la Generalitat, dirigit per Jaume Miravittles, no va parar de promoure accions reparadores i de reivindicació, com ho mostren diverses publicacions vinculades, poc o molt, a la gran exposició d'art català presentada l'any 1937, en el Musée du Jeu de Paume de París.

17. Cap de bronze de la Dama Flàvia (tercer quart del segle I dC), descoberta a Empúries el 1896, al saló principal del Palau Güell de Barcelona. Entre 1898 i 1927. Foto Mas. (Arxiu MAS, IAAH)

18. Lluís Rubiralta, a l'esquerra, a la casa d'exercicis de la cova de Sant Ignasi de Manresa durant els treballs previs a la instal·lació de les col·leccions del Museu amb totes les obres d'art recuperades a Manresa i les comarques veïnes. Lluís Rubiralta Garriga (1902-1980) va ser nomenat delegat de la Comissaria General de Museus d'Arqueologia el 22 d'octubre de 1936. Futur gendre de Josep Colominas Roca, conservador del Museu d'Arqueologia, va desenvolupar una improba tasca de salvament a les comarques del Bages, el Segrià, la Cerdanya, el Pallars Sobirà, el Pallars Jussà, el Berguedà, l'Alt Empordà, Osona, la Sagarra, l'Anoia, l'Alt Urgell, el Solsonès, l'Urgell i la Noguera. 1936-1937. Autor desconegut. (MAC. AHF. Fons Rubiralta)

17



18



PRINCIPALS COL·LECCIONS  
ARQUEOLÒGIQUES  
SALVADES DURANT  
LA GUERRA CIVIL  
PER LA COMISSARIA  
D'EXCAVACIONS I EL MUSEU  
D'ARQUEOLOGIA

- Empúries:**  
Col·lecció Víctor Català
- Tarragona:**  
Estatues romanes conservades en el Forn del Cisne
- Barcelona:**  
Objectes Palau Güell  
Col·leccions casa Mateu  
Col·leccions casa Garcia Faria  
Objectes de la Catedral  
Objectes de la basílica de Santa Maria del Mar  
Objectes de l'església de Sant Just  
Objectes de la basílica de la Mercè  
Objectes de l'església de Sant Felip Neri  
Objectes del Seminari  
Objectes de la col·lecció Amatller
- Girona:**  
Mosaics de Can Pau Birol de Bell-lloc
- Montmany:**  
Col·lecció de la finca Can Oliveres
- Campins:**  
Col·lecció Mateu
- Tivissa:**  
Col·lecció Simó

Obrers de les "brigades d'atur forçós" en un moment del seu descans en les tasques d'enderrocament de l'església del Carme, segle XIV. Manresa. Setembre de 1936. Foto Rubiralta. (MAC. AHF)





4.

El Museu  
sota les bombes.



Interior del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Secció Romana. Sala d'inscripcions commemoratives amb l'escultura de la deessa del carrer Paradís protegida per sacs de terra. 1937-1938. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC.AHF)



# 4. EL MUSEU SOTA LES BOMBES

Amb l'esclat de la guerra i l'inici del vandalisme revolucionari, el director del Museu d'Arqueologia de Catalunya, Pere Bosch Gimpera va ordenar la retirada de tots els materials i objectes exposats a les vitrines del museu, així com la protecció *in situ* d'aquells que no podien traslladar-se a un lloc més segur. Les colleccions retirades es van embalar en caixes i van ser dipositades en diversos refugis improvisats dins del mateix edifici.

La intensificació dels bombardeigs franquistes a Barcelona a partir del mes de març de 1938 -aquesta vegada per part de l'aviació italiana-, provocà un gir de 180 graus en la política de protecció del Museu. La Conselleria de Cultura, que ja havia ordenat l'evacuació del Museu d'Art de Catalunya a Olot, decidí també salvaguardar els béns del Museu d'Arqueologia fora de Barcelona. En conseqüència, hom procedí a un nou embalatge de tots els seus objectes i el seu trasllat en camions a un dipòsit habilitat al Mas Perxés d'Agullana (Alt Empordà). Allí també s'hi emmagatzemarien altres colleccions arqueològiques catalanes importants procedents de Tarragona i Girona, conjuntament amb diverses peces artístiques, moltes procedents de la catedral de Barcelona.

Les colleccions emmagatzemades al Mas Perxés d'Agullana quedarien sota el control de Joan Subies Galter, cap de la Secció de Museus de la Generalitat, i sota vigilància d'un escamot de mossos d'esquadra.



21

22



## 4.1. La protecció de les colleccions i el personal del museu

Les colleccions van ser dipositades en tres construccions arqueològiques pertanyents al museu -el columbari romà, la cripta romana i el sepulcre romà en forma d'ara-, i reforçades amb sacs de terra. Per a les escultures, sarcòfags i mosaics es van disposar solucions diverses: tots els elements pesats es cobriren *in situ* amb sacs de terra, mentre que els dos mosaics més valuosos -el del Circ i el de les Tres gràcies-, es van protegir mitjançant un mur de paret seca i sacs de terra. La important biblioteca del museu i el seu arxiu fotogràfic van ser igualment embalatges i guardats a la planta baixa de l'edifici. Fins i tot es va arribar a construir un refugi antiaeri -que encara es conserva-, per acollir el personal del museu.

23



24



19. Edifici del Palau de l'Agricultura situat al davant de la seu del Museu d'Arqueologia. A les darreries de 1937 va ser destinat a finalitats bèl·liques, la qual cosa augmentava considerablement el risc de bombardejos en convertir-se en objectiu militar. Autor desconegut. (MAC. AHF)

20. Grup de persones contemplant els efectes d'una bomba caiguda al Poble Sec el dia 16 de març de 1937. Foto Pérez de Rozas. (AFB)

21. Obres de condicionament de les sales de prehistòria. Octubre de 1938. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)

22. Interior del Museu d'Arqueologia de Catalunya. El túnel excavat dins la muntanya al fons de la sala d'Empúries serví per aconseguir la terra per omplir els sacs i com a refugi del personal durant els bombardejos. Finals de 1937 - principis de 1938. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)

23. Interior de la sala d'Empúries amb l'escultura d'Esculapi protegida amb sacs de terra. Finals de 1937 - principis de 1938. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)

24. Sala funerària del MAC. Dins el sepulcre turriforme s'hi dipositaren les caixes amb els objectes retirats de les vitrines. A banda i banda del sepulcre turriforme s'hi aprecien els dos sarcòfags de marbre protegits per sacs de sorra. C. 1938. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)



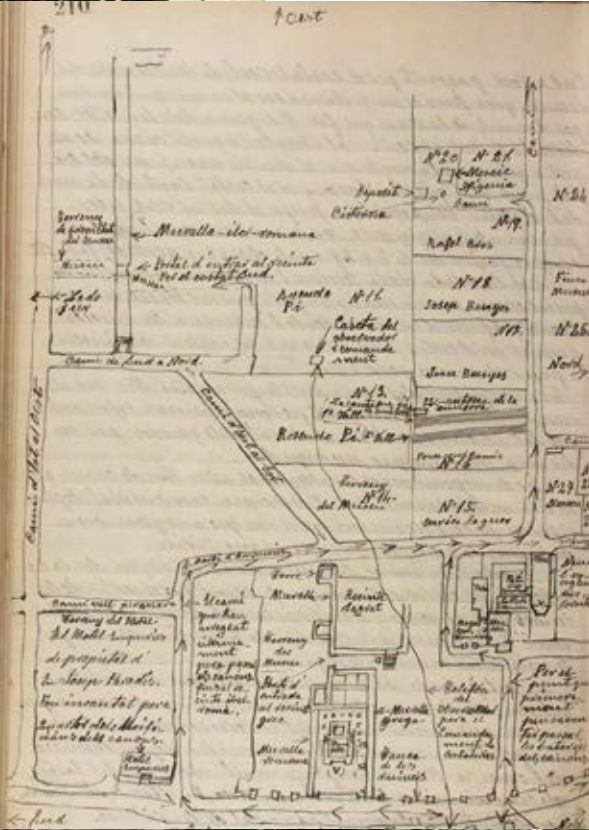
4.2. Empúries en temps de guerra

Des de la creació del Museu d'Arqueologia, l'any 1932, l'important jaciment grecoromà d'Empúries havia quedat també sota l'administració del Patronat de dit museu. Amb l'esclat de la guerra, la Generalitat va ordenar l'incautament de totes les propietats que formessin part del jaciment, i, alhora, la de totes les col·leccions particulars relacionades amb el jaciment esmentat. Així i tot, les excavacions no solament no es van interrompre, sinó que fins i tot s'intensificaren per tal d'ajudar a paliar la crisi laboral de la veïna població de l'Escala. Dissortadament, la situació va canviar a partir de 1937, quan els militars, davant la passivitat de la Conselleria de Cultura de la Generalitat, començaren a fortificar el jaciment, provocant greus destruccions en alguns dels seus sectors.



26

27



28

25



25. Visita a Empúries del conseller de Cultura, Josep Maria Sbert, el dia 17 de gener de 1937. Interior del museu de les ruïnes. Autor desconegut. (MAC. AHF)

26. Visita a Empúries del conseller de Cultura, Josep Maria Sbert, l'acompanyen Pere Bosch Gimpera, a l'esquerra, i Emili Gandia, a la dreta. 17 de gener de 1937. Publicat a *La Vanguardia* el dia 30 de gener de 1937.

27. Diari manuscrit d'Emili Gandia del dia 15 de desembre de 1936. Gandia explica les vicissituds per la col·locació de les bateries de costa per part de l'exèrcit i la instal·lació de la línia de telèfon i de la caseta d'observació i comandament, i en fa un dibuix de situació. (MAC. Empúries)

28. Interior del museu de les ruïnes d'Empúries. Emili Gandia, de cara, darrere seu Pere Bosch Gimpera, a l'esquerra l'arquitecte Josep Gudiol i Carles Bosch Garcia, amb l'escultura femenina localitzada als treballs d'excavació del dia 25 de desembre de 1936. Primavera de 1937. Autor desconegut. (MAC. AHF. Fons Emili Gandia)

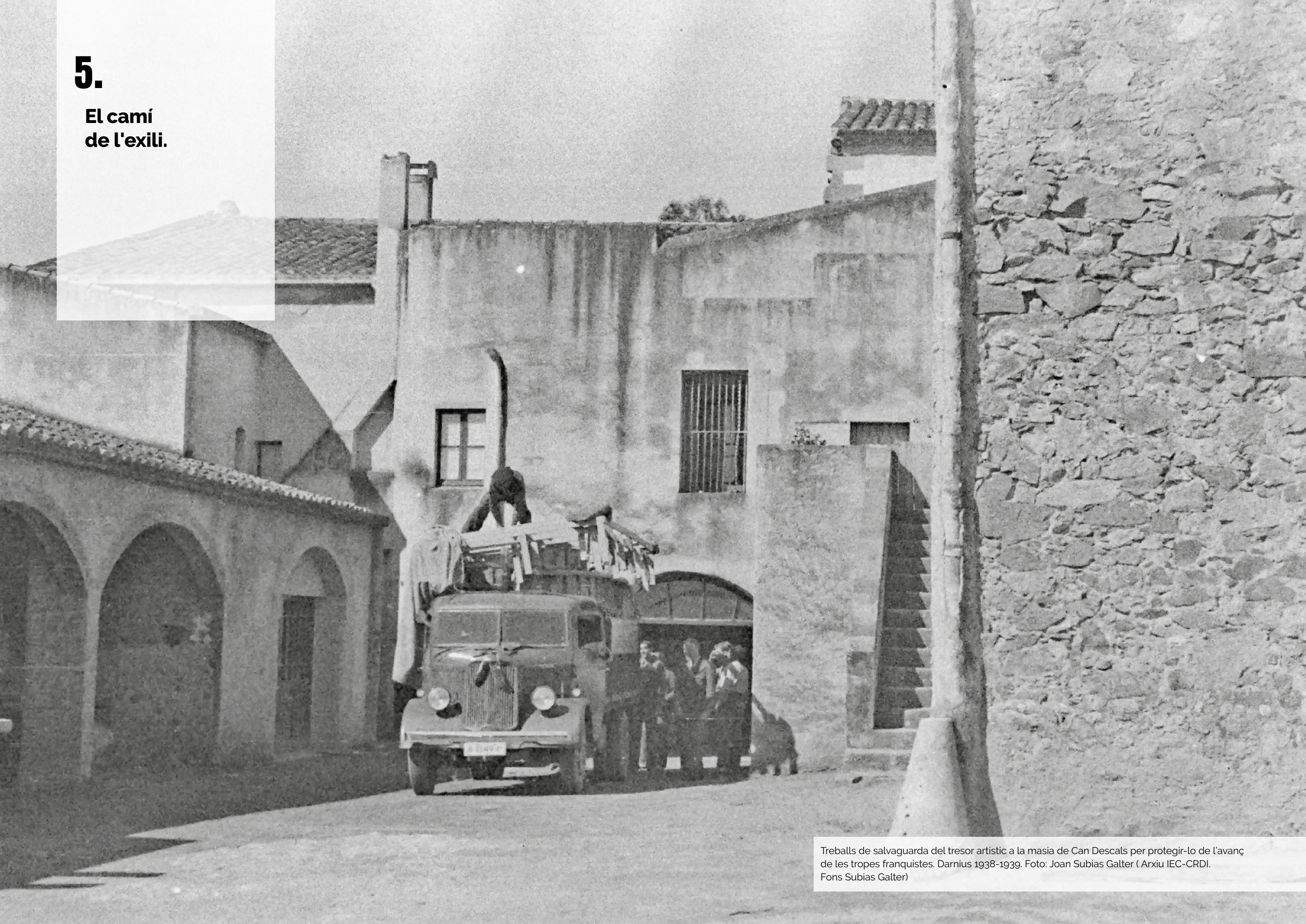


Emili Gandia en el moment del descobriment de l'escultura d'Esculapi el 5 de novembre de 1909. Durant la guerra l'escultura viatjà a Ginebra i retornà via Madrid. El 19 de juny de 1939, la part del tors es lliurà personalment a Martín Almagro a Madrid. (MAC. AHF. Fons Emili Gandia)



**5.**

**El camí  
de l'exili.**



Treballs de salvaguarda del tresor artístic a la masia de Can Descals per protegir-lo de l'avanç de les tropes franquistes. Darnius 1938-1939. Foto: Joan Subias Galter ( Arxiu IEC-CRDI. Fons Subias Galter)



# 5. EL CAMÍ DE L'EXILI

L'inexorable avenç de les tropes franquistes i l'assalt a Catalunya fou ja imparable després de les batalles del Segre i de l'Ebre. El replegament del Govern de la República i de la Generalitat cap a la frontera francesa es produí al llarg del mes de gener de 1939, amb els nacionals a les portes de Barcelona.

En aquests moments Catalunya no només custodiava tot el seu patrimoni sinó que també era dipositària de molts béns pertanyents al patrimoni artístic de l'Estat espanyol, els quals la Junta Central del Tesoro Artístico de la República havia portat a diversos dipòsits de Perelada, la Vajol i Figueres. Un acord entre el Govern de la República i el Comitè Internacional per al Salvament dels Tresors Artístics Espanyols, signat a Figueres el 3 de febrer de 1939 (que, a contracor, va haver de ser acceptat per la Generalitat de Catalunya), va propiciar una actuació coordinada per a la sortida de les obres d'art cap a Ginebra (Suïssa), on haurien de quedar sota la protecció i custòdia de la Societat de Nacions.

Així, entre els dies 4 i 9 de febrer de 1939, sota les ordres del tinent de carrabiners Alexandre Blasi, travessaria la frontera francesa un estol de més de setanta camions que s'emportarien la major part del tresor artístic i cultural espanyol i català emmagatzemat fins aleshores en els diversos dipòsits empordanesos. Tot això, sota els persistents bombardeigs franquistes, una meteorologia inclement, i havent de compartir ruta amb una ingent massa de persones, que desesperadament i caòtica, fugia cap a l'exili.

31



32



29



30



## 5.1. La signatura de l'Acord de Figueres

Entre finals de desembre de 1938 i el 28 de gener de 1939, a iniciativa del pintor Josep Maria Sert, es va constituir el Comitè Internacional per al Salvament dels Tresors d'Art Espanyols, integrat per representants de diversos museus europeus, i amb la garantia personal del Secretari General de la Societat de Nacions. El 3 de febrer de 1939, membres d'aquest Comitè i del govern de Negrín van signar l'anomenat Acord de Figueres, que estipulava el trasllat a Ginebra del patrimoni artístic espanyol i la seva permanència en aquesta ciutat suïssa, sota custòdia de la Societat de Nacions, fins que en finalitzar el conflicte els béns poguessin ser recuperats pel govern espanyol.

## 5.2. El camí cap a Ginebra

Entre els dies 4 i 9 de febrer de 1939, i després d'una escala a Ceret i el Voló (Catalunya Nord), el convoi amb les col·leccions artístiques i arqueològiques espanyoles i catalanes, entre elles les del Museu d'Arqueologia de Catalunya, va viatjar en tren des de Perpinyà fins a Ginebra, on va arribar quatre dies més tard. Els representants del govern feixista del general Franco, vencedor de la guerra, no tardarien en personar-se a la Societat de Nacions, custòdia del tresor, per reclamar-ne la propietat i el seu retorn a l'Estat espanyol, fet que finalment aconseguirien el 30 de març de 1939.

33



34

33. Comitè d'experts davant la façana del Palau de les Nacions de Ginebra. D'esquerra a dreta, Manuel del Arpe Retamino, Neil MacLaren, J. Valiery-Radot, Louis Gielly, Jean Vergnet-Ruiz, Timoteo Pérez Rubio, Jacques Jaujard, Waldemar Deonna, Michael Steward, José Maria Giner Pantoja, Carle Dreyfus i Juan Adsuara. Jacques Jaujard va ser el signant de l'acord de Figueres juntament amb el ministre d'Estat del Govern de la República, Julio Álvarez del Bayo. (Archivo del Museo del Prado)

34. Josep Maria Sert (1874-1945) començà les converses i la recerca d'adhesions entre personalitats i organismes estrangers el 25 de desembre de 1938 i, amb moltes dificultats, les acabà el 29 de gener de 1939, per culminar amb la signatura del tractat de Figueres el 3 de febrer. S'hi sumaren les principals institucions museístiques franceses, angleses, belgues, suïsses, holandeses i estatunidenques. Franco mai reconegué el deute, ni moral ni material, als membres d'aquest comitè. (IAAH. Fons Gudiol)

35. Mapa de l'exòde de l'art. A principis de febrer de 1939, les obres d'art concentrades a diversos dipòsits de la frontera foren evacuades amb camions cap a França i seguidament transportades amb tren a Ginebra. Segons estudis d'Arturo Colorado i Joaquim Nadal.

36. Alexandre Blasi Boher (1910-1989), tinent de Carrabiners de la República, va ser destinat a la Vajol l'any 1938. Entre el dia 1 i el 9 de febrer de 1939 es va encarregar del darrer desallotjament del patrimoni artístic dels dipòsits de la Mina Canta (la Vajol), el Mas Parxés (Agullana) i Can Descals (Darnius). Autor desconegut. (MUME)

35



36



**"El dia 7 el Sr. Méndez Aspe em crida dient-me que calia evacuar ràpidament en Tresor de la Generalitat que hi havia a can Parxés Agullana. Aquella nit carregarem i a les 4 del matí el Ministre m'ordenava que sortís al front de la expedició cap a on el Capità Arizmendi m'ordenés. Arribat al Perthus m'indicà que continués cap el Castell on degut a la panne (avaria) d'un camió arribarem pels vols de les 12, començant seguidament la descarrega".**

Alexandre Blasi Boher  
Dietari inèdit, 1er semestre de 1939  
MUME



**6.**

**El nou Ordre  
Franquista i el  
retorn del  
patrimoni.**



Franco passant revista a la sortida de la Prefectura Provincial de Barcelona el 28 de gener de 1942.  
Foto Pérez de Rozas (AFB)



## 6. EL NOU ORDRE FRANQUISTA I EL RETORN DEL PATRIMONI

Barcelona va caure en mans franquistes el 26 de gener de 1939, i l'1 d'abril del mateix any, el general Franco proclamava oficialment la seva victòria i el final de la guerra. Un nou ordre de tall feixista i centralista s'imposaria uniformement arreu de l'Estat.

Per tal d'adaptar-lo al nou ordre polític, les autoritats franquistes reorganitzarien pregonament el Museu d'Arqueologia de Catalunya, arrabassant-li el discurs i el rol nacional català que li havia atorgat la Generalitat republicana, i imposant el castellà com a llengua única de la institució. D'acord amb les noves orientacions, el 31 de juliol de 1939, el Museu d'Arqueologia de Catalunya passà també a denominar-se Museo Arqueológico de Barcelona, i, com la resta de museus provincials espanyols, va quedar sota l'administració de la Diputació de Barcelona. Un jove alferes d'ideologia falangista, Martín Almagro Basch, arribat a Barcelona el març de 1939, en fou nomenat director.

Amb el retorn de les col·leccions evacuades a Suïssa, els mesos de maig i juny de 1939, el museu va recuperar la seva fesomia d'abans de la guerra, obrint de nou les seves portes al públic el 3 d'agost de 1939. La premsa franquista de l'època va fer-ne de la reapertura un emblema de l'eficàcia del nou règim, infamant l'actuació del Govern de la Generalitat, i, especialment, la figura de l'anterior director del museu, Pere Bosch Gimpera, ara exiliat, que va ser difamat en diversos articles acusant-lo, falsament, fins i tot de robatori.

### 6.1. L'exili i les depuracions dels funcionaris del museu

Acabada la guerra, el personal del Museu d'Arqueologia de Catalunya es va haver de sotmetre a un vergonyós procés de depuració. En conseqüència, alguns treballadors van perdre l'antiguitat i altres drets laborals. Tanmateix, i per interès oportunista del nou director, gairebé cap membre de l'equip humà del museu fou acomiadat.

El principal factòtum del Museu i pare de l'arqueologia catalana, Pere Bosch Gimpera empenqué el camí de l'exili. També ho feren les germanes Ramon, Adela i Sofia, que també treballaven al museu. Tots ells s'establirien a Mèxic entre 1939 i 1941, on a Bosch li esperaria una brillant carrera i on pogué reprendre totes les seves relacions internacionals. No tornà a Catalunya.

“(...)No sé encara què faré, ni on seré l'any que ve. No cal ni dir que no tinc cap ganes de ser afusellat pels meus estimats compatriotes de l'Imperi espanyol (...)”

Carta de Pere Bosch Gimpera a Foundoukidis, director de la revista Mouseion, 23 de maig de 1939.



37. Neil MacLaren al costat de l'escultura de l'Esculapi davant de la Societat de les Nacions de Ginebra. Notícia publicada al *Zürcher Illustrierte* el 24 de febrer de 1939. MacLaren, conservador adjunt de la National Gallery, va ser el comissionat pels Museus Britànics al Comitè Internacional per a la Salvaguarda dels Tresors d'Art Espanyol. Va actuar com a observador britànic a l'acord de Figueres el 2 i 3 de febrer de 1939. (ETH)

38. Adela Ramon Lligué (Barcelona 1901- Mèxic ?), secretària i nomenada comptadora del Museu d'Arqueologia de Catalunya durant la Guerra Civil, s'exilià a Mèxic, on entrà per Veracruz el 7 de juliol de 1939. A Mèxic seguí vinculada a la trajectòria de Pere Bosch Gimpera. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)

39. Pere Bosch Gimpera (Barcelona 1891 - Mèxic 1974), director del Museu d'Arqueologia de Catalunya, rector de la Universitat de Barcelona i conseller de Justícia a partir de juny de 1937. Després de la guerra s'exilià a Mèxic, on entrà per Acapulco de Juárez el 17 de març de 1941. Foto Ramírez Sagarra (atrib.). (MAC. AHF)

### 6.2. El retorn del tresor artístic espanyol

El 30 de març de 1939, i després de moltes pressions, el govern de Franco va aconseguir que la Societat de Nacions li lliurés el tresor artístic espanyol custodiat a la seva seu a Ginebra. En conseqüència, la major part d'aquest tresor retornaria a Madrid en dues expedicions, una al maig i l'altra al juny del mateix any, restant només a Suïssa una selecció d'obres cabdals de la pintura espanyola, especialment del Museo del Prado, exhibides en una magna exposició al Museu d'Art i Història de Ginebra. Les caixes i béns del Museu d'Arqueologia de Catalunya sortiren en la primera d'aquestes expedicions, i després d'una escala a Madrid van ser transportades a Barcelona en camions prestats per l'Ajuntament de la ciutat.



No. de orden	Descripción del objeto	Fecha de salida	Destino	A quién se entrega	Observaciones
232	Harmonium	17 Octubre 1939	Pl. S. Juan, Niza	Borges Lomenech	
233	Cinto de marfil	18 Octubre 1939		P. Bosch Gimpera	
234	Vehinas	18 Octubre 1939		Ramon Lligué	Enviados a la Viena
235	Monedas	19 Octubre 1939		Mano Borhan / P. Bosch	
236	Objetos de vidrio	20 Octubre 1939		Miguel Alvarado	p. a. Augusto Borrasca
237	Objetos de cerámica	21 Octubre 1939	Pl. de la Vierge	Mano Borhan	
238	Objetos de bronce	22 Octubre 1939		Mano Borhan	Enviados a C. P. Borrasca
239	Objetos de plata	23 Octubre 1939		Mano Borhan	
240	Objetos de oro	24 Octubre 1939		Mano Borhan	
241	Objetos de hierro	25 Octubre 1939		Mano Borhan	
242	Objetos de cobre	26 Octubre 1939		Mano Borhan	
243	Objetos de latón	27 Octubre 1939		Mano Borhan	
244	Objetos de plomo	28 Octubre 1939		Mano Borhan	
245	Objetos de zinc	29 Octubre 1939		Mano Borhan	
246	Objetos de aluminio	30 Octubre 1939		Mano Borhan	
247	Objetos de níquel	31 Octubre 1939		Mano Borhan	
248	Objetos de titanio	1 Noviembre 1939		Mano Borhan	
249	Objetos de cobalto	2 Noviembre 1939		Mano Borhan	
250	Objetos de cromo	3 Noviembre 1939		Mano Borhan	
251	Objetos de manganeso	4 Noviembre 1939		Mano Borhan	
252	Objetos de selenio	5 Noviembre 1939		Mano Borhan	

40. Franco passant revista a la sortida de la Prefectura Provincial de Barcelona el 28 de gener de 1942. Foto Pérez de Rozas. (AFB)

41. Martín Almagro Basch, nomenat director del Museu d'Arqueologia el 19 de març de 1939. Autor desconegut. (MAC. AHF)

42. Pàgina del llibre de registre d'entrades i sortides del dipòsit del Palau Nacional (Barcelona), on es concentraren els objectes i les obres d'art d'art procedents de Ginebra via Madrid. El número 237 correspon a l'acta de lliurament a Martín Almagro dels objectes de la col·lecció visigòtica. (MAC. AHF)

43. Martín Almagro Basch a Capafons el 21 de juny de 1943, acompanyat per Lluís Pericot, a l'esquerra, i Josep de Calassanç Serra Ràfols, conservador del Museu, al centre. Serra Ràfols hagué de depurar responsabilitats i de donar compte de la seva actuació durant la Guerra Civil, fou readmès com a funcionari de la Diputació de Barcelona, però amb unes condicions laborals molt retallades. Foto Vilaseca. (MAC. Fons Serra Ràfols / MV. Fons Salvador Vilaseca)





# ARQUEOLOGÍA EN EL EXILIO

EL MUSEO DE ARQUEOLOGÍA DE CATALUÑA Y LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)

## ARCHEOLOGY IN EXILE

THE MUSEUM OF ARCHEOLOGY OF CATALONIA AND THE SPANISH CIVIL WAR (1936-1939)

ESPAÑOL

# ARQUEOLOGÍA EN EL EXILIO:

## EL MUSEO DE ARQUEOLOGÍA DE CATALUÑA Y LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)

La guerra civil española (1936-1939) -de cuyo final se celebra este año el 80 aniversario-, constituye uno de los episodios más trágicos, dolorosos y de mayor repercusión política, social, económica y cultural de toda la historia catalana del siglo XX.

Este conflicto bélico, no solamente segó muchas esperanzas y destruyó otras tantas vidas, sino que, asimismo, aniquiló grandes proyectos culturales vinculados a la conservación y difusión del patrimonio del país. La actividad de los grandes museos, entre los cuales la del Museo de Arqueología de Cataluña, se vio gravemente afectada hasta el extremo de tener que ser evacuadas buena parte de sus colecciones a Suiza, en el año 1939.

La exposición "Arqueología en el exilio: el Museo de Arqueología de Cataluña y la Guerra Civil española (1936-1939)" relata este episodio todavía poco conocido de la historia cultural y patrimonial de nuestro país. Asimismo, quiere rendir homenaje a todos los hombres y mujeres, que a pesar de las enormes dificultades de la guerra trabajaron incansablemente para proteger el patrimonio cultural catalán y de ese modo garantizar su transmisión a la posteridad.

## 1. EL MUSEO DE ARQUEOLOGÍA DE CATALUÑA, UN PROYECTO DE LA GENERALITAT REPUBLICANA

La proclamación de la Segunda República en el Estado español, en el año 1931, y, posteriormente, la aprobación del Estatuto de Autonomía de Cataluña, en 1932, hicieron posible la recuperación y consolidación del Gobierno de la Generalitat, la elección del Parlamento de Cataluña y el despliegue de la autonomía catalana.

Bajo la presidencia de Francesc Macià, y, más tarde, de Lluís Companys, y a pesar de la inestabilidad política y los constantes impedimentos del gobierno español, la Generalitat de Cataluña pudo desarrollar un novedoso programa de transformación y regeneración social, económico, administrativo y cultural del país.

De este modo, bajo el Gobierno de la Generalitat, surgieron o tomaron un nuevo impulso diversas iniciativas de transformación del sector museístico y patrimonial del país. Una de las más importantes sería la creación del Museo de Arqueología de Barcelona, en el año 1932, que cuatro años más tarde pasaría a denominarse Museo de Arqueología de Cataluña. El consejero de Cultura Ventura Gassol y el arqueólogo Pere Bosch Gimpera fueron algunos de sus principales impulsores.

### 1.1. La creación del Museo de Arqueología

El Museo de Arqueología de Barcelona surgió de un acuerdo firmado entre la Generalitat de Cataluña y el Ayuntamiento de Barcelona en el año 1932. Su Patronato lo constituían representantes de ambas instituciones, así como miembros del Institut d'Estudis Catalans y de la Junta de Museos de Barcelona, bajo la presidencia honoraria del Presidente de la Generalitat y el Alcalde de Barcelona. El arqueólogo Pere Bosch Gimpera -hasta entonces responsable del Servicio de Investigaciones Arqueológicas del Institut d'Estudis Catalans- fue nombrado director.

### 1.2. Los precedentes del Museo de Arqueología

El nuevo Museo de Arqueología de Barcelona se creó a partir de la unificación de diversas colecciones arqueológicas de titularidad pública ya existentes en la ciudad. Por una parte, las del antiguo Museo Provincial de Antigüedades -fundado en el año 1879 y ubicado en la antigua Capilla Real de Santa Águeda-, y por otra, las colecciones conservadas en el Museo de Arte y Arqueología

(1915-1931) situado en el parque de la Ciudadela, a su vez heredero de otros museos barceloneses anteriores. En su mayoría procedían de adquisiciones y excavaciones realizadas o impulsadas por la Junta de Museos de Barcelona (como las del importante yacimiento grecorromano de Empúries, iniciadas en el año 1907), así como las realizadas por el Servicio de Investigaciones Arqueológicas del Institut d'Estudis Catalans, a partir de 1915.

## 2. UN MUSEO MODERNO

Las instituciones impulsoras de la creación del nuevo Museo de Arqueología de Barcelona tomaron la decisión de ubicarlo al pie de la montaña de Montjuic, en el denominado Palacio de las Artes Gráficas de la Exposición Internacional de Barcelona de 1929, cerca de Palacio Nacional, donde se ubicaría el Museo de Arte de Cataluña.

El nuevo museo fue creado con la voluntad de que se convirtiera en un espacio de referencia en cuanto a la investigación arqueológica, vinculado al Institut d'Estudis Catalans y a la Universidad de Barcelona, y, a su vez, en un lugar dedicado a la conservación y exposición de objetos, todo ello con una marcada vocación didáctica y popular. De este modo, bajo la dirección de Pere Bosch Gimpera, el equipo técnico del museo integraría algunos de los arqueólogos más activos y de mayor relieve de la época.

Los trabajos de adecuación del nuevo museo en el antiguo Palacio de las Artes Gráficas se iniciaron en 1932. Después de tres años de trabajo, el museo abrió por primera vez sus puertas al público el 3 de noviembre de 1935, con una presentación museográfica y unos servicios técnicos de una modernidad hasta entonces desconocida tanto en Cataluña como en el Estado español.

### 2.1. La nueva sede del Museo de Arqueología

El Palacio de las Artes Gráficas, nueva sede del Museo de Arqueología fue construido entre los años 1927 y 1929, con el objetivo de alojar uno de los pabellones de la Exposición Internacional de Barcelona de 1929, según el proyecto de los arquitectos Pelagi Martínez y Paricio, y Raimon Duran y Reynals. La adecuación del edificio como museo fue dirigido por Josep Gudiol, con la colaboración activa de Pere Bosch Gimpera y el equipo del museo, así como la participación de Josep Puig y Cadafalch. Concebido para convertirse en un instrumento decisivo en cuanto a la investigación y conservación del patrimonio arqueológico catalán, el museo se dotó de un taller de conservación y restauración, un servicio de fotografía y una importante biblioteca, entre otros departamentos.

*"El museo aspira igualmente a beneficiar del conocimiento de la arqueología al gran público y a los alumnos de las escuelas públicas. Con este objetivo, la disposición de las colecciones, siendo estrictamente científica, presenta las series arqueológicas partiendo de una visión general de la existencia y del desarrollo histórico, social y artístico en las épocas primitivas y de la Antigüedad clásica".*

Pere Bosch Gimpera.  
Le Musée d'Archeologie de Barcelone et  
l'organisation archéologique de la Catalogne.  
Mouseion, vol. 37-38, 1937.

## EL PERSONAL TÉCNICO DEL MUSEO HASTA 1939

### Director:

Pere Bosch Gimpera (hasta julio de 1937).  
Josep Colominas, director en funciones (desde julio de 1937).

### Conservadores:

Josep Colominas Roca.  
Albert del Castillo Yurrita.  
Joan Amades Gelats.  
Josep de C. Serra Ràfols.

### Biblioteca:

Mercè Muntanyola i Garriga.



**Secretaría y oficinas:**

Adela Ramon L·Ligué
Sofía Ramon L·Ligué

**Laboratorio de restauración:**

Francesc Font Contel (jefe de laboratorio)
Llorenç Alomar i Guil·lamet
Àgusti Font (aprendiz)
Rafael Forcada
Joan Roure i Esteve
Alejandro Tomillo Najarro

**Fotógrafos:**

Joan Ramí·rez Sagarra
Àlfred Ramí·rez Vallhonrat

**Dibujante:**

Josep Tersol Artigas

**Personal de oficio:**

Joan Pavia (carpintero)
Josep Aymà Sallarès (mozo)
Pere Batlle Huguet (oficial de primera)
Ramon Riu i Ribera (mozo)
Ferran Martí i Descals (mozo y chófer)
Josep Oliveras Vallès (mozo)
Lluís Sallès Cabanas (mozo)
Ismael Juárez Mateu (peón)
Joan Puig i Rull (mozo)

**Vigilantes:**

Ricard Ibars (conserge)
Isidre Pey Font (conserge)
Esteve Fontaner Serramitjana. (Conserge del Museo de Sant Pere de Galligants)
Joan B. Escribà i Pons (guardia jurado, Empúries)

**Mossos d'Esquadra:**

Joaquim Vilavella Pagés
Joan Parés i Roma

#### 2.2. Una inauguración en estado de excepción

El museo fue inaugurado el 3 de noviembre de 1935, bajo unas circunstancias políticamente anómalas ya que no asistieron ni el Presidente de la Generalitat ni ningún otro miembro del gobierno legítimo catalán, todos ellos encarcelados a raíz de los sucesos del 6 de octubre de 1934, que enfrentaron la Generalitat con el Gobierno de la República. La normalidad institucional no se recuperará hasta el año 1936, cuando la victoria del Frente de Izquierdas en Cataluña posibilitará la liberación y el retorno del gobierno legítimo de la Generalitat. No será hasta entonces que el consejero de Cultura, Ventura Gassol, volverá a presidir el Patronato del museo.

## 3. SALVAR EL PATRIMONIO

El alzamiento del general Franco contra el Gobierno de la República, el 18 de julio de 1936, desencadenará el inicio de la Guerra Civil española. El estallido del conflicto originó ataques y actos de pillaje contra el patrimonio cultural, en especial el eclesiástico. Ante esta situación, la Generalitat de Cataluña intentará poner orden mediante la promulgación de disposiciones -como el Decreto de incautación de colecciones artísticas y arqueológicas del 24 de julio de 1936-, con el objetivo de frenar el saqueo cultural de Cataluña.

A fin de proteger el patrimonio arqueológico del país, el 31 de julio de 1936, la Generalitat creó la denominada Comisaría General de Museos Arqueológicos de Cataluña, con Pere Bosch Gimpera al frente. A partir de entonces el Museo de Arqueología de Barcelona pasará a denominarse Museo de Arqueología de Cataluña, con el objetivo de dar amparo y controlar tanto los Museos Arqueológicos del territorio catalán como el resto de su patrimonio arqueológico.

Las disposiciones tomadas por parte de la Generalitat salvaron de la destrucción y el pillaje numerosos objetos artísticos y arqueológicos que se hallaban en iglesias y colecciones particulares, especialmente en Barcelona. La mayoría de ellos pasarían a formar parte de las colecciones del Museo de Arqueología de Cataluña. El museo también colaboraría activamente en la restauración de múltiples

obras de arte que, a menudo, llegaban lamentablemente dañadas a su taller de restauración.

#### 3.1. Unos héroes desconocidos

Paralelamente a la actuación de los servicios de la Generalitat, en muchas ciudades y pueblos también se organizaron -a menudo de manera espontánea e incluso arriesgando sus propias vidas-, personas y entidades culturales con el objetivo de parar la furia destructiva de las masas. Entre ellas, cabe destacar la presencia de numerosos intelectuales y artistas de la época como Joaquim Renart, Frederic Marés, Josep Granyer o Apelles Fenosa en Barcelona; Josep Aragay en Breda; Joan Rebull y Ignasi Mallol en Tarragona, o Antoni García Lamolla y Enric Crous, en Lleida y la Franja. También fue importante la labor realizada por Josep Gudiol y Ricart, que rescató de Sigena, Aragón, las pinturas de la sala capitular del Real Monasterio de Santa María.

#### 3.2. La guerra del patrimonio

La destrucción de patrimonio se convirtió durante la guerra en un campo de propaganda y de contra-propaganda. El franquismo pretendía internacionalizar el descrédito de la barbarie salvaje, mientras que la Generalitat trataba, por todos los medios, de oponer a esta visión otra imagen de civilización organizada, que sin negar la evidencia de los hechos, minimizara su impacto. De este modo, el Comisariado de Propaganda de la Generalitat dirigido por Jaume Miravittles, no paró de promover acciones reparadoras y de reivindicación, como lo muestran diversas publicaciones vinculadas a la gran exposición de arte catalán presentada en 1937, en el *Musée du Jeu de Paume* de París.

## 4. EL MUSEO BAJO LAS BOMBAS

Con el estallido de la guerra y el inicio del vandalismo revolucionario, el director del Museo de Arqueología de Cataluña, Pere Bosch Gimpera ordenó la retirada de todos los materiales y objetos expuestos en las vitrinas del museo, así como la protección *in situ* de aquellos que no podían trasladarse a un lugar más seguro. Las colecciones retiradas fueron empaquetadas en cajas y depositadas en diversos refugios improvisados dentro del mismo edificio.

La intensificación de los bombardeos franquistas en Barcelona a partir del mes de marzo de 1938 -en esta ocasión por parte de la aviación italiana-, provocó un giro de 180 grados en la política de protección del museo. La consejería de Cultura, que ya había ordenado la evacuación del Museo de Arte de Cataluña a Olot, decidió también la evacuación del Museo de Arqueología fuera de Barcelona. En consecuencia, se procedió a un nuevo embalaje de todos los objetos y su traslado en camiones a un depósito habilitado en el Mas Perxés de Agullana (Alt Empordà). Allí se almacenarían igualmente otras importantes colecciones arqueológicas catalanas procedentes de Tarragona y Girona, así como diversas piezas artísticas, la mayoría procedentes de la catedral de Barcelona.

Las colecciones almacenadas en el Mas Perxés de Agullana quedarían bajo el control de Joan Subies Gualter, jefe de la Sección de Museos de la Generalitat, y bajo la vigilancia de los mossos de esquadra.

#### 4.1. La protección de las colecciones y del personal del museo

Las colecciones fueron depositadas en tres construcciones arqueológicas ya existentes en el museo: el columbario romano, la cripta romana y el sepulcro romano en forma de ara. Todas ellas fueron reforzadas mediante sacos de tierra. En cuanto a la protección de las esculturas, sarcófagos y mosaicos se dispusieron diversas soluciones. Todos los elementos pesados fueron cubiertos *in situ* con sacos de tierra, mientras que los dos mosaicos más valiosos -el del Circo y el de las Tres gracias- se salvarguardaron mediante un muro de pared seca y sacos de tierra. La importante biblioteca del museo así como su archivo fotográfico fueron depositados en cajas y almacenados en la planta baja del edificio. Se llegó incluso a fabricar un refugio antiaéreo -que todavía se conserva-, para acoger al personal del museo.

#### 4.2. Empúries en tiempos de guerra

Desde la creación del Museo de Arqueología, en el año 1932, el importante yacimiento grecorromano de Empúries había quedado bajo la tutela de la administración del Patronato del museo.

Con el estallido de la guerra, la Generalitat ordenó la incautación de todas las propiedades que formaban parte del yacimiento y, a su vez, de todas las colecciones particulares relacionadas con el mismo. A pesar de ello, las excavaciones no sólo no se interrumpieron, sino que incluso se intensificaron, si bien, en este caso, para ayudar a paliar la crisis laboral de la vecina población de la Escala. Lamentablemente, la situación cambió a partir de 1937, cuando los militares, frente a la pasividad de la Consejería de Cultura de la Generalitat, iniciaron la fortificación del yacimiento, provocando graves destrucciones en varios sectores.

## 5. EL CAMINO DEL EXILIO

El inexorable avance de las tropas franquistas y el asalto a Cataluña fueron imparables después de las batallas del Segre y del Ebro. El repliegue del Gobierno de la República y de la Generalitat hacia la frontera francesa se produjo a lo largo del mes de enero de 1939, con los nacionales a las puertas de Barcelona.

Por aquel entonces, Cataluña no sólo custodiaba todo su patrimonio sino que también era depositaria de muchos bienes pertenecientes al patrimonio artístico del Estado español, que la Junta Central del Tesoro Artístico de la República había trasladado a diversos depósitos de Perelada, la Vajol y Figueres. Un acuerdo entre el Gobierno de la República y el Comité Internacional para la Salvaguarda de los Tesoros Artísticos Españoles, firmado en Figueres el 3 de febrero de 1939 (y aceptado a regañadientes por parte de la Generalitat de Cataluña), propició una actuación coordinada acerca del traslado de las obras a Ginebra (Suiza), donde quedarían bajo la protección y custodia de la Sociedad de Naciones.

De este modo, entre los días 4 y 9 de febrero de 1939, bajo las órdenes del teniente de carabineros Alexandre Blasi, atravesaría la frontera francesa una escuadra de más de setenta camiones que trasladarían a Suiza la mayor parte del tesoro artístico y cultural español y catalán almacenado hasta entonces en varios depósitos ampurdaneses. Todo ello, bajo los persistentes bombardeos franquistas, una climatología inclemente y compartiendo ruta con una ingente masa de personas que a la desesperada y de manera caótica, huía hacia el exilio.

#### 5.1. La firma del Acuerdo de Figueres

Entre finales de diciembre de 1938 y el 28 de enero de 1939, y a iniciativa del pintor Josep Maria Sert, se constituyó el Comité Internacional para la Salvaguarda de los Tesoros de Arte Españoles, integrado por representantes de diversos museos europeos con la garantía personal del Secretario General de la Sociedad de Naciones. El 3 de febrero de 1939, representantes de dicho Comité y del gobierno de Negrín firmaron el denominado Acuerdo de Figueres, que estipulaba el traslado a Ginebra del patrimonio artístico español y su permanencia en esta ciudad suiza bajo custodia de la Sociedad de Naciones, hasta el final del conflicto.

#### 5.2. Camino hacia Ginebra

Entre los días 4 y 9 de febrero de 1939, y después de hacer escala en Ceret y el Voló, el convoy con las colecciones artísticas y arqueológicas españolas y catalanas -entre ellas las del Museo de Arqueología de Cataluña-, viajó en tren desde Perpinyà a Ginebra, donde llegó cuatro días más tarde. Los representantes del gobierno fascista del general Franco, vencedor de la guerra, no tardarían en personarse ante la Sociedad de Naciones, custodia del tesoro, a fin de reclamar la propiedad del mismo y su retorno al Estado español, objetivo que finalmente conseguirían el 30 de marzo de 1939.

***"El día 7 el Sr. Méndez Aspe me llama diciéndome que era preciso evacuar rápidamente el Tesoro de la Generalitat que estaba en Can Parxés Agullana. Esa noche cargamos y a las 4 de la madrugada el Ministro me ordenaba que saliera al frente de la expedición hacia donde el Capitán Arizmendi me ordenase. Llegado al Pertús me indicó que siguiera hacia el Castillo donde debido a una panne (avería) de un camión llegamos hacia las 12, empezando acto seguido la descarga."***



Diario manuscrito de Alexandre Blasi Primer semestre de 1939 MUME

## 6. EL NUEVO ORDEN FRANQUISTA Y EL RETORNO DEL PATRIMONIO

Barcelona sucumbió a manos franquistas el 26 de enero de 1939, y el 1 de abril del mismo año el general Franco proclamaría oficialmente su victoria y el final de la guerra. Un nuevo orden de corte fascista y centralista se impondría uniformemente en todo el Estado.

A fin de adaptarlo al nuevo orden político, las autoridades franquistas reorganizaron en profundidad el Museo de Arqueología de Cataluña, arrebatando el discurso y el rol nacional catalán otorgado por la Generalitat republicana, e imponiendo el castellano como única lengua de la institución. Acorde con las nuevas orientaciones, el 31 de julio de 1939, el Museo de Arqueología de Cataluña pasó también a denominarse Museo Arqueológico de Barcelona, y al igual que el resto de los museos provinciales españoles, quedó bajo la administración de la Diputación de Barcelona. Un joven alférez de ideología falangista, Martín Almagro Basch, afincado en Barcelona desde marzo de 1939, fue nombrado director.

Con el retorno de las colecciones evacuadas a Suiza, entre los meses de mayo y junio de 1939, el museo fue recuperando su antigua fisonomía, abriendo de nuevo sus puertas al público el 3 de agosto de 1939. La prensa franquista de la época hizo de la reapertura del museo un emblema de eficacia del nuevo régimen, denostando la actuación del gobierno de la Generalitat, y, en especial, la figura de anterior director del museo, Pere Bosch Gimpera, exiliado, difamando su labor en diversos artículos bajo falsas acusaciones de robo.

#### 6.1. El exilio y la depuración de funcionarios del museo

Finalizada la guerra, el personal del Museo de Arqueología de Cataluña fue sometido a un vergonzoso proceso de depuración. Consecuentemente, algunos trabajadores perdieron su antigüedad y otros tantos sus derechos laborales. Sin embargo, por interés oportunista del nuevo director, casi ningún miembro del equipo humano del museo fue despedido.

El principal factótum del museo y padre de la arqueología catalana, Pere Bosch Gimpera emprendió el camino del exilio. Le siguieron las hermanas Ramon, Adela y Sofía, ambas pertenecientes a la plantilla del museo. Todos ellos se establecerían en México entre 1939 y 1941, donde a Bosch le esperaba una brillante carrera y emprendería de nuevo sus relaciones internacionales. No volvió a Cataluña.

***"(...) No sé todavía qué haré, ni dónde estaré el próximo año. No cabe decir que no tengo ganas de ser fusilado por mis queridos compatriotas del imperio español(...)".***



Carta de Pere Bosch Gimpera a Foundoukidis, director de la revista Mouseion, 23 de mayo de 1939.

#### 6.2. El retorno del tesoro artístico español

El 30 de marzo de 1939, y después de fuertes presiones, el gobierno de Franco consiguió que la Sociedad de Naciones devolviera el tesoro artístico español custodiado en su sede de Ginebra, basándose en el Acuerdo de Figueres de 3 de febrero de 1939. En consecuencia, la mayor parte de dicho tesoro volvería a Madrid en dos expediciones, una durante el mes de mayo y la segunda en junio del mismo año. Quedarían en Suiza una selección de obras emblemáticas de la pintura española, especialmente procedentes del Museo del Prado, exhibidas en el curso de una magna exposición celebrada en el Museo de Arte e Historia de Ginebra. Las cajas y otros bienes pertenecientes al Museo de Arqueología de Cataluña viajaron en la primera de dichas expediciones, que después de hacer escala en Madrid fueron transportadas a Barcelona en camiones cedidos por el Ayuntamiento de la ciudad.

**Pies de imagen**

1. Ventura Gassol y Pere Bosch Gimpera, impulsores del nuevo Museo de Arqueología, llegando a la reunión de la federación de Maestros Nacionales de Cataluña en Manresa el día 17 de julio de 1936. Autor desconocido. (Archivo Comarcal del Bages)

2. Interior del Museo Provincial de Antigüedades en la Capilla de Santa Àgata de Barcelona. Foto Mas. Positivo de época. (MAC. AHF).



3. Museo de Arte y Arqueología. Instalado en el antiguo arsenal del Parque de la Ciutadella, hoy sede del Parlamento de Catalunya. Sala de Arqueología. Foto Branguli. (MAC AHF)



**Photographers:**

Joan Ramí­ez Sagarra  
Alfred Ramí­ez Vallhonrat

**Draughtsman:**

Josep Tersol Artigas

**Professional staff:**

Joan Pavia (carpenter)  
Josep Aymà Sallarès (Clerk)  
Pere Batlle Huguet (First Officer)  
Ramon Riu i Ribera (Clerk)  
Ferran Martí i Descals (Clerk and driver)  
Josep Oliveras Vallès (Clerk)  
Lluís Sallés Cabanas (Clerk)  
Ismael Juárez Mateu (workman)  
Joan Puig i Rull (Clerk)

**Guard:**

Ricard Ibars (caretaker)  
Isidre Pey Font (caretaker)  
Esteve Fontaner Serramitjana. (Caretaker of the Museum of Sant Pere de Galligants)  
Joan B. Escribà i Pons (Security guard of Empúries).

**Mossos d'Esquadra:**

Joaquim Vilavella Pagès  
Joan Parés i Roma

**2.2. An inauguration in a state of emergency**

The museum was inaugurated on November 3, 1935, under politically anomalous circumstances as there was not the presence of the President of the Catalan Government or any other member of the legitimate Catalan government, all of them imprisoned due to the events of October 6, 1934, that faced the Catalan Government with the Government of the Republic. Institutional normality will not be re-covered until 1936, when the victory of the Left Front in Catalonia would enable the liberation and return of the legitimate government Catalonia. It will not be until then that the Minister of Culture, Ventura Gassol, will again preside the Board of the Museum.

**3. SAVING THE HERITAGE**

The uprising of General Franco against the Government of the Republic, on July 18, 1936, will trigger the start of the Spanish Civil War. The outbreak of the conflict led to attacks and acts of pillage against the cultural heritage, especially the ecclesiastical one. Faced with this situation, the Generalitat of Catalonia will try to bring order through the enactment of articles, such as the Decree of seizure of artistic and archaeological collections of July 24, 1936, with the aim of curbing the cultural sacking of Catalonia.

In order to protect the archaeological heritage of the country, on July 31, 1936, the Catalan Government created the so-called General Commission of Archaeological Museums of Catalonia, leaded by Pere Bosch Gimpera. From then on, the Archaeology Museum of Barcelona will be renamed Museum of Archaeology of Catalonia, with the aim of providing shelter and control both the Archaeological Museums of the Catalan territory and the rest of its archaeological heritage.

The dispositions taken by the Catalan Government saved from the destruction and pillage numerous artistic and archaeological objects that were in churches and private collections, especially in Barcelona. Most of them would become part of the collections of the Museum of Archaeology of Catalonia. The museum would also actively collaborate in the restoration of multiple artworks that unfortunately often arrived damaged to its restoration workshop.

**3.1. Unknown heroes**

Simultaneous to the performance of the services of the Catalan Government, in many cities and towns were also organized - often spontaneously and even risking their own lives - people and cultural entities with the aim of stopping the destructive fury of the masses. Among them, we can highlight the presence of many intellectuals and artists of the time such as Joaquim Renart, Frederic Marés, Josep Granyer or Apelles Fenosa in Barcelona; Josep Aragay in Breda; Joan Rebull and Ignasi Mallol in Tarragona, or Antoni García Lamolla and

Enric Crous, in Lleida and La Franja. Also important was the work done by Josep Gudiol i Ricart, who rescued from Sigena, Aragon, the paintings of the chapterhouse of the Royal Monastery of Santa Maria.

**3.2. The heritage war**

The destruction of heritage became during the war a field of propaganda and counter-propaganda. The Franco regime expected to internationalize the discredit of savage barbarism, while the Catalan Government tried, by all manner of means, to oppose to this vision another image of organized civilization, which without denying the evidence of the facts, minimized its impact. In this way, the Propaganda Commission of the Catalan Government led by Jaume Miravittles, did not stop promoting restorative actions and claims, as shown by various publications linked to the great exhibition of Catalan art presented in 1937, at the Musée du Jeu de Paume from Paris.

**4. THE MUSEUM UNDER THE BOMBS**

With the outbreak of the war and the beginning of revolutionary vandalism, the director of the Archaeology Museum of Catalonia, Pere Bosch Gimpera ordered the removal of all materials and exhibited objects in the museum's showcases, as well as the in situ protection of those which cannot be moved to a safer place. The moved-away collections were packed in boxes and depo-sited in various makeshift shelters within the same building.

The intensification of the Francoist bombings in Barcelona as of March 1938 -this time by the Italian aviation - caused a 180-degree turn in the protection policy of the museum. The Ministry of Culture, which had already ordered the evacuation of the Art Museum of Catalonia to Olot, also decided to evacuate the Archaeology Museum outside of Barcelona. Consequently, they proceeded to repack once again all the objects and their transfer in trucks to a warehouse enabled in the Mas Perxés of Agullana (Alt Empordà). There will also be stored other important Catalan archaeological collections from Tarragona and Girona, as well as various artistic pieces, most coming from the Barcelona cathedral.

The collections stored in the Mas Perxés of Agullana would be under the control of Joan Subies Gualter, head of the Museums Section of the Catalan Government, and under the vigilance of the Mossos d'Esquadra.

**4.1. The protection of collections and the museum's staff**

The collections were placed in three archaeological constructions already existing in the museum: The Roman columbarium, the Roman crypt and the Roman sepulchre with altar shape. All of them were reinforced by sandbags. As regards to the protection of sculptures, sarcophagi and mosaics, various solutions were arranged. All the heavy elements were covered in situ with sandbags, while the two most valuable mosaics - the Circus and the Three Graces - were safeguarded by a dry wall and sandbags. The valuable library of the museum as well as its photographic file were de-positied in boxes and stored in the main floor of the building. There even was built an anti-aircraft refuge- which is still preserved - to take in the museum staff.

**4.2. Empúries in wartime**

Since the creation of the Museum of Archaeology in 1932, the important Greco-Roman site of Empúries had been under the tutelage of the Museum's Board administration. With the outbreak of war, the Catalan Government ordered the seizure of all the properties that were part of the site and, in turn, of all the private collections related to it. Despite of this, the excavations were not interrupted, and even intensified, although, in this case, to alleviate the labour crisis in the nearby town of L'Escala. Unfortunately, the situation changed after 1937, when the military, in front of the apathy of the Ministry of Culture of the Catalan Government, began the fortification of the site, causing serious destruction in several sectors.

**5. THE WAY TO EXILE**

The inexorable advance of the Francoist troops and the assault on Catalonia were unstoppable after the battles of the Segre and the Ebro. The withdrawal of the Government of the Republic and the Catalan Government towards the French border happened during January 1939, with the National Troops at Barcelona's gates.

At that time, Catalonia not only guarded all its patrimony but also it was depository of many goods part of to the artistic patrimony of the Spanish State, that the Central Board of the Artistic Treasure of the Republic had transferred to various deposits of Perelada, La Vajol and Figueres. An agreement between the Government of the Republic and the International Committee for the Safeguarding of the Spanish Artistic Treasures, signed in Figueres on February 3, 1939 (and reluctantly accepted by the Catalan Government), led to a coordinated action on the transfer of the works to Geneva (Switzerland), where they would be under the protection and custody of the League of Nations.

Thus, between February 4 and 9, 1939, under the orders of the carabineer's commander Alexandre Blasi, a fleet of more than seventy trucks would cross the French border, transporting most of the Spanish and Catalan artistic and cultural treasure to Switzerland, stored until then in several deposits in l'Empordà. All these manoeuvres under the persistent Francoist bombings, severe weather and sharing the route with a huge mass of people who desperately and chaotically fled into exile.

**5.1. Signing the Agreement of Figueres**

Between the end of December 1938 and January 28, 1939, and on the initiative of the artist Josep Maria Sert, the International Committee for the Safeguarding of the Spanish Art Treasures was set up, made up of representatives of various European museums with the personal guarantee of the Secretary General of the League of Nations. On February 3, 1939, representatives of this Committee and of the government of Negrin signed the so-called Agreement of Figueres, which stipulated the transfer to Geneva of the Spanish artistic heritage and its permanence in this Swiss city under the custody of the League of Nations, until the end of the conflict.

**5.2. The way to Geneva**

Between February 4 and 9, 1939, and after stopping at Ceret and El Voló, the convoy with the Spanish and Catalan artistic and archaeological collections -including those of the Archaeological Museum of Catalonia-, travelled by train from Perpignan to Geneva, where it arrived after four days. The representatives of the General Franco's fascist government, winner of the war, would soon appear in front of the League of Nations, custody of the treasure, in order to claim ownership of it and its return to the Spanish State, an objective that would finally be achieved on March 30,1939.

***"On the 7th, Mr. Méndez Aspe called me saying that we needed to quickly remove the Treasure from the Government of Catalonia at Can Agullana Parles. That night we loaded up, and at 4.00 am, the Minister ordered me to lead the expedition to where Captain Arizmendi would give further orders. On arrival at Perthus, he indicated that I should continue to the Castle, where we arrived around 12.00, due to a truck having broken down. We began to unload right away."***

Alexandre Blasi Boher  
Unpublished Diary, 1st semester 1939 (MUME)

**6. THE NEW FRANCOIST ORDER AND THE RETURN OF THE HERITAGE**

Barcelona succumbed at the hands of the Francoist troops on January 26, 1939, and on April 1 of the same year, General Franco would officially proclaim his victory and the end of the war. A new fascist and centralist order would be imposed uniformly throughout the State.

In order to adapt it to the new political order, the Francoist authorities reorganized in depth the Archaeology Museum of Catalonia, snatching the discourse and the Catalan national role granted by the Republican Catalan Government, and imposing Spanish as the only language in the institution. In line with these new guidelines, on July 31, 1939, the Archaeology Museum of Catalonia was also renamed as Archaeological Museum of Barcelona, and like the rest of the Spanish provincial museums, it was under the administration of the Council of Barcelona. A young sub-lieutenant with Falangist ideology, Martin Almagro Basch, settled in Barcelona since March 1939, was designated as director.

With the return of the collections previously evacuated to Switzerland, between May and June 1939, the museum recovered its old appearance, opening its doors again to the public on August 3, 1939. The Francoist press of the time made the reopening of the museum into an emblem of effectiveness of the new regime, despising the interventions of the Catalan Government, and, especially, the figure of former director of the museum, Pere Bosch Gimpera, now exiled, defaming his task in various articles with false accusations of theft.

**6.1. The exile and purging the public workers of the museum**

After the war, the staff of the Archaeology Museum of Catalonia was subjected to a shameful process of purging. Consequently, some workers lost their career and others their labour rights. However, due to the opportunistic interest of the new director, almost no member of the museum's human team was fired.

The main factotum of the museum and father of Catalan archaeology, Pere Bosch Gimpera, started on the road to exile. He was followed by the Ramon sisters Adela and Sofia, both from the museum staff. All of them would be established in Mexico between 1939 and 1941, where Bosch would have a brilliant career and would resume his international relations. He did not return to Catalonia.

***"(...) I do not know yet what I will do, nor where I will be next year. Is it not worth to say that I do not want to be shot by my beloved compatriots of the Spanish empire (...)".***

Letter from Pere Bosch Gimpera to Foundoukidis, director of the Mousseion Magazine, May 23, 1939.

**6.2. The return of the artistic Spanish treasure**

On March 30, 1939, and after strong pressure, Franco's government managed to get that the League of Nations return the Spanish artistic treasure guarded in its headquarters in Geneva, based on the Agreement of Figueres of February 3, 1939. Therefore, most of the so-called treasure would return to Madrid in two expeditions, one during May and another in June of the same year. There would remain in Switzerland a selection of emblematic works of Spanish art, especially those coming from the Museo del Prado, exhibited in the course of a major exhibition held at the Museum of Art and History of Geneva. The boxes and other goods belonging to the Archaeology Museum of Catalonia travelled in the first of these expeditions, which, after stopping in Madrid, were transported to Barcelona in trucks provided by the City Council.

**Captions**

- Ventura Gassol and Pere Bosch Gimpera, the driving force behind the new Archaeological Museum, arrive at the Catalan National Federation of Teachers meeting in Manresa on 17 July, 1936. Author unknown. (El Bages Regional Archive ).
- Inside the Provincial Museum of Antiquities in the Chapel of Santa Ágata of Barcelona. Photo taken by Mas; period print. (MAC AHF).
- Museum of Art and Archaeology, located in the former Arsenal of the Ciutadella Park, now the seat of the Parliament of Catalonia. Archaeology Room. Photo property of Branguli. (MAC AHF).
- Overview of the attic in Casa "Padellàs", the former Palace of the Barcelona Council and now the Palace of the Government of Catalonia. Establishing the Institute for Catalan Studies (Institut d'Estudis Catalans) at the Archaeological Research Service was an essential step in creating the Archaeology Museum. Research carried out by the service brought the museum scientific content, collections and technical staff. Circa 1915. Author unknown. (MAC. AHF. Serra Rafols collection).
- The Archaeological Research Service at the Institut d'Estudis Catalans pioneered scientific methodology in archaeological studies in Catalonia and Spain. Page from Espleters Sepulcro (Salzadella) excavation, property of Josep Colominas. 1917. (MAC. AHF).
- View of the Roman Room. Hall of commemorative inscriptions. 1935. Author unknown. (MAC AHF)
- Roman Room. Religious and public works. 1935. Author unknown. (MAC.AHF)
- Restoration work at the Palace of Graphic Arts to convert it into the headquarters of the Archaeological Museum. Construction of the tower-shaped tomb in the Funerary Room. Photo property of Josep Gudiol 1934. (IAAH, Josep Gudiol Archive).



9. Pere Bosch Gimpera's speech at the inauguration of the Archaeological Museum, a public ceremony taking place on November 3, 1935. Foto Branguli. (ANC).

10. Façade of the old Palace of the Graphic Arts, now turned into the Archaeology Museum of Barcelona. November 1935. Unknown author. (MAC. AHF)

11. Visit of the President Lluís Companys, Àngel Ossorio Gallardo (lawyer and jurist), Carles Pi i Sunyer (mayor of Barcelona) and Martí Esteve (Minister of Finance). Bosch Gimpera and his team lead the visit. April 1, 1936. Author unknown. (MAC.AHF).

12. Commission for Mediterranean Studies gathered in Barcelona in 1935 in front of the Sculpture of Asclepius. From left to right in the front row: unknown, Francesc Martorell, Pere Bosch Gimpera, Josep Colomines, Josep Gudiol, Julio Martínez Santa Olalla, Mrs. Puig i Cadafalch, unknown, Josep Puig i Cadafalch, Albert del Castillo and Josep de C. Serra Ràfols. Photo property of Branguli. (MAC. AHF. Serra Ràfols collection)

13. Inside the central nave of Santa Maria del Pi a few days after being burned down and desecrated in July 1936. September 1938. Photo property of Pérez de Rozas. (MAC AHF, Colominas-Rubiralta collection).

14. Map depicting the destruction of property in Catalonia 1936-1945 according to Jordi Barra, *Victimes 1936-1945*, Memorial Democràtic, 2018.

15. Staff from the restoration workshop at the Archaeological Museum of Catalonia restoring religious works of art heritage. Francesc Font, the workshop head, is in the background restoring an image of Christ; in the centre, probably the Majesty of Santa Maria de Llílet. In the foreground, San Gil de Torà recovered by Lluís Rubiralta when he was delegate to the Comissaria d'Excavacions i Museus d'Arqueologia. Photo by Ramirez Sagarra (attrib.). (MAC. AHF).

16. Report regarding safeguarding Artistic Heritage published in *La Vanguardia* on 25 February, 1937.

17. Female bronze head of Dama Flàvia (third quarter of the 1st century AD) in the main hall of Palau Güell in Barcelona. The head was discovered at Empúries in 1896. Between 1898 and 1927. Photo by Mas. (File Mas IAAH).

18. Lluís Rubiralta, left, in the house of spiritual exercises at the Cova de Sant Ignasi in Manresa during building work. The work took place prior to installing the museum's collections which includes works of art recovered in Manresa and neighbouring districts. Lluís Rubiralta Garriga (1902-1980) was appointed delegate to the *Comissaria General de Museus d'Arqueologia* on 22 October, 1936, and was the future son-in-law of Josep Colominas Roca, the curator of the Archaeology Museum. Lluís Rubiralta undertook the arduous task of recovering works of art in the regions from: Bages, Segrià, Cerdanya, Pallars Sobirà, Pallars Jussà, Berguedà, Alt Empordà, Osona, Sagarra, Anaòia, Alt Urgell, Solsonès, Urgell and Noguera. Author unknown. 1936-1937 (MAC, AHF, Rubiralta Fund).

19. The Palace of Agriculture, located opposite the headquarters of the Archaeological Museum. At the end of 1937 the building was appropriated for war purposes. Once the palace became a military target, the risk of bombing increased considerably. Author unknown. (MAC. AHF).

20. A group of people contemplating the effects of a fallen bomb in Poble Sec on 16 March, 1937. Unknown author (AFB)

21. Restoration work in the Prehistory Rooms. Photo property of Ramirez Sagarra (Author unknown). October 1937. (MAC. AHF).

22. Inside of the Archaeology Museum of Catalonia. Tunnel excavated inside the mountain at the end of the Empúries Room to get soil to fill up sacks, and as a refuge for staff during bombing. Late 1937 - early 1938. Photo Ramirez Sagarra (Author unknown). (MAC.AHF).

23. The inside of the Empúries gallery with the sculpture of Asclepius protected by sandbags. Late 1937 - early 1938. Photo property of Ramirez Sagarra (Author unknown). (MAC.AHF).

24. Funerary Room at the Archaeology Museum of Catalonia. Boxes of objects taken from the display cabinets were stored in the tower-shaped tomb. A marble sarcophagi protected by sandbags can be seen either side of the tomb. Circa 1938. Photo by Ramirez Dagarra (Author unknown). (MAC AHF)

25. Inside the museum at Empúries. Josep Maria Sbert, Councillor for Culture, visits the ruins on 17 January, 1937. Author unknown. (MAC. AHF)

26. Josep Maria Sbert, Councillor for Culture, visits Empuries. On his left, Pere Bosch Gimpera, and on his right, Emili Gandia. 17 January, 1937. Published in *La Vanguardia* on January 30, 1937.

27. Emili Gandia's handwritten diary, page from 15 December, 1936. Gandia, explains the progression of army defences and the telephone line being installed, and paints a picture of the observation and command house on that day. (MAC Empúries).

28. Indide the Empúries Museum. Emili Gandia, facing, behind Pere Bosch Gimpera. On the left, the architect Josep Gudiol and Carles Bosch Garcia, with the female sculpture located at the excavation works on 25 December, 1936. Spring 1937. Author unknown. (MAC AHF Emili Gandia collection).

29. 30. Work safeguarding art treasures in Can Descals farmhouse to protect them from the advancing Francoist troops. Darnius 1938. 1939. Photo by Joan Subias Galter. (File IEC-CRDI, Fund Subias Galter).

31. Panel exhibited at the Catalan Republic's Pavilion at the Paris International Exhibition (25 May - 25 November, 1937). The panel explains how Madrid's works of art were rescued and evacuated to Valencia, and thus escaped bombing from Francoist planes. Author unknown. (MAC.AHF).

32. Souvenir album of the Spanish exodos in the Eastern Pyrenees. Perpignan Studio Chauvin. Center d'Estudis Històrics Internacionals. (MHC, Pep Galter).

33. Committee of experts in front of the Palace of Nations of Geneva. From left to right: Manuel del Arpe Retamino, Neil MacLaren, J. Valiery-Radot; Louis Gielly, Jean Vergnet-Ruiz; Timoteo Pérez Rubio, Jacques Jaujard, Waldemar Deonna, Michael Steward, José Maria Giner Pantoja, Carle Dreyfus and Juan Adsuara. Jacques Jaujard was signatory of the Agreement of Figueres together with Julio Alvarez del Bayo, the Minister of State of the Republican Government. (Archive of the Prado Museum).

34. Josep Maria Sert (1874-1945) promoted discussion and the search for affiliation between prominent figures and foreign organizations. Dealings began on 25th December 1938, and ended after considerable difficulty on 29th January 1939. This resulted in the Treaty of Figueres being signed on 3rd February. This was joined by the main French, English, Belgian, Swiss, Dutch, and American museums. Franco never acknowledged the moral or material debt to the members of the committee. (IAAH. Gudiol Archive).

35. Map of the art exodus. At the beginning of February 1939, works of art and archaeology amassed in deposits near the border were evacuated to France in trucks and then immediately transported to Geneva by train, according to studies by Arturo Colorado and Joaquim Nadal.

36. Alexandre Blasi Boher (1910-1989). Lieutenant Carabineros of the Spanish Republic was posted to La Vajol in 1938. Between 1 and 9 February 1939 he was in charge of the final removal of art heritage at Mina Santa (La Vajol), Mas Parxés (Aguilana) and Can Descals (Darnius). Author unknown. (MUME).

37. Neil MacLaren next to the sculpture of the Aesculapius in front of the League of Nations of Geneva. News published in the *Zürcher Illustrierte* on 24 February, 1939. MacLaren, assistant curator at the National Gallery, was commissioned by British Museums to the International Committee for the safeguarding of the Spanish art treasures. He acted as a British observer at the Figueres Agreement on 2 and 3 February, 1939. (ETH.)

38. Adela Ramon Lligué (Barcelona, 1901 - Mexico), Secretary and accountant at the Archaeological Museum of Catalonia during the Civil War. She exiled to Mexico entering by Ipanema steamboat at Veracruz on 7 July, 1939. In Mexico, she maintained professional links with Pere Bosch Gimpera. Photo by Ramirez Sagarra (Author unknown) (MAC.AHF).

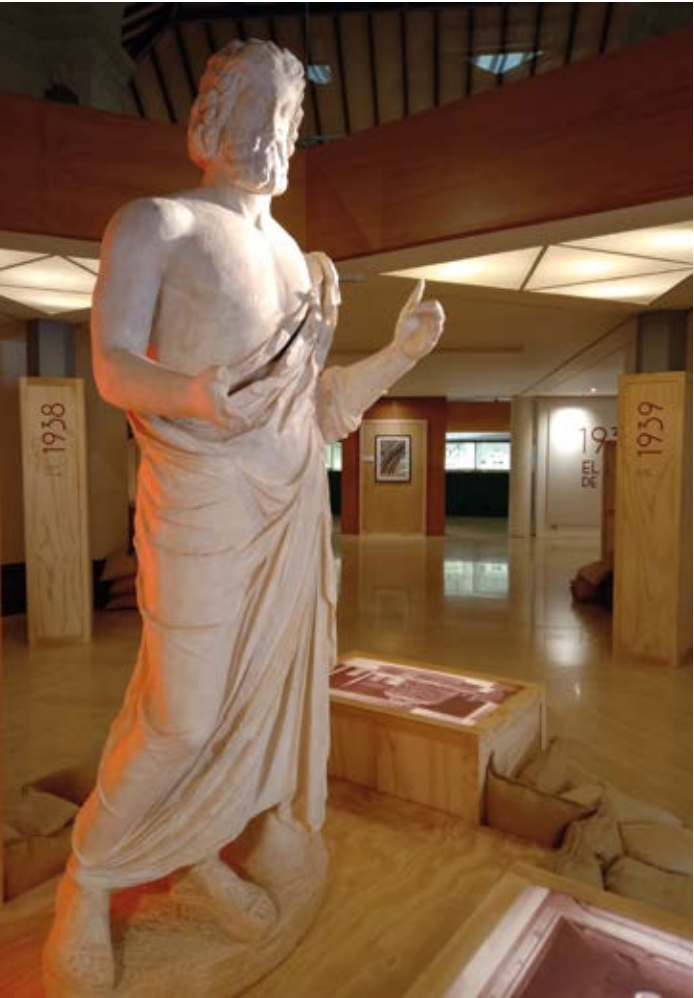
39. Pere Bosch Gimpera (Barcelona, 1891 – Mexico, 1974), director of the Archaeological Museum of Catalonia, Dean of the University of Barcelona and Ministry of Justice since June 1937. After the civil war, he was exiled to Mexico, entering at Acapulco de Juárez on March 17, 1941. Photo by Ramirez Sagarra (attribution) (MAC.AHF).

40. Franco inspecting troops at the departure of the Provincial Prefecture of Barcelona on 28 January, 1942. Photo by Pérez de Rozas. (AFB).

41. Martin Almagro Basch, appointed director of the Museum on 19 March, 1939. Author unknown. (MAC.AHF)

42. Page from register of entries and exits to the National Palace (Barcelona), which holds the bulk of works of art coming from Geneva via Madrid. Number 237 is a delivery note to Martin Almagro. (Visigthic collection).

43. Martin Almagro Basch accompanied by Lluís Pericot and Josep de Calassanç and Serra Ràfols, curator of the Museum in Capafons on 21 June, 1943. Serra Ràfols had to supress responsibilities and account for his actions during the Civil War. He was reinstated as a civil servant at the Council of Barcelona, but with severely restricted working conditions. Author unknown (MAC. Serra Ràfols collection).







Sala de la secció romana. Monuments religiosos i públics. Al fons, el mosaic de les tres Gràcies, que durant la guerra va ser protegit per un mur. 1937-1938. Autor desconegut. (MAC. AHF)

# ARQUEOLOGIA A L'EXILI

EL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA I LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

## EXPOSICIÓ

### Organització

Museu d'Arqueologia de Catalunya  
Departament de Cultura  
Generalitat de Catalunya

Memorial Democràtic  
Departament de Justícia  
Generalitat de Catalunya

### Direcció

Jusèp Boya Busquet (MAC)  
Jordi Font Agulló (MD)

### Coordinació

Carme Rovira Hortalà (MAC)  
Teresa Renedo (MD)

### Comissariat

Àngels Casanovas Romeu

### Projecte Museogràfic i producció

Mostra Comunicació

### Recerca i Documentació

Anna Garrido  
Agnès Lupión  
Julià Martínez Amatriain  
Núria Molist Capella  
Antoni Palomo  
Jordi Principal Ponce

### Col·laboradors

Raül Balsera  
Carles Comas  
Oriol Dueñas  
Laia Estanyol  
Xavier Pascual

### Conservació - restauració

Isabel Moreno

### Comunicació

Joan Muñoz

### Activitats

Agnès Lupión

### Correccions lingüístiques

Isabel Picallo

### Administració

Enric Cabello  
Sònia Martínez  
Miquel Àngel Marugan  
Conrad Mateo  
Roser Muntalà

### Atenció al públic

Iván Díez  
Cèlia García  
Sebastià Martí  
Xavier Pérez  
Sofia Ramírez  
Joan Roca  
Pere Rosaura  
Carme Sáez

### Equip educatiu

Re-Crea Accions Culturals:  
Susana Argul  
Silvia Mas i Carbonell  
Aarón López i Batlle  
Xana García Arévalo  
María Rosa Arán

### Fusteria

Miquel Giralt

### Assistència al muntatge

Jordi Mayas  
Rubatec

### Trasllat de peces

La Subura

### Procedència dels objecte i documents

Museu d'Arqueologia de Catalunya  
CRAI Biblioteca del Pavelló de la República. Universitat de Barcelona  
Museu Memorial de l'Exili

### Procedència de les imatges i audiovisuals

Archivo del Museo del Prado (AMP)  
Arxiu Comarcal del Bages (ACB)  
Arxiu Fotogràc de Barcelona (AFB)  
Arxiu Fotogràc Museu d'Arqueologia de Catalunya (MAC. AHF)  
Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans  
Ajuntament de Girona-CRDI  
(Fons Joan Subias i Galter)  
Arxiu Nacional de Catalunya (ANC)  
Arxiu Històric de la Ciutat (AHC)  
Centre de Recerca i Difusió de la Imatge (CRDI)  
ETH Zürich Library  
Filmoteca de Catalunya (FC)  
Institut Ametller d'Art Hispànic (IAAH. Arxiu Mas)  
Ministerio de Cultura y Deporte.  
Centro Documental de la Memoria Histórica (MCD-CDMH)  
Museu d'Arqueologia de Catalunya- Empúries  
Museu d'Història de Catalunya (MHC)  
Museu Memorial de l'Exili (MUME)

### Agraïments

Raquel Castellà  
Miquel-Àngel Codes  
Arturo Colorado Castellary  
Mª Àngels Esteban  
Familia Blasi Damer  
Familia Rubiralta  
Anna Font  
Gallà Garcia  
Mayte Garcia-Julliard  
Jaume Massó  
Albert Mercadé  
Joaquim Nadal  
Isabel Pardo  
Núria Peiris  
Susana Romero  
Maria Gràcia Salvà  
Blanca Serra  
Miquel Serrano  
Alicia Torres  
Regina Wagner  
Arxiu Històric de Sabadell  
Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona  
Arxiu Municipal de Girona  
Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona.  
Biblioteca de Catalunya  
Museu Salvador Vilaseca

## MAGAZÍN

### Edita

Generalitat de Catalunya  
Departament de Cultura

### Coordina

Museu d'Arqueologia de Catalunya  
Gabinet Tècnic del Departament de Cultura

### Continguts

Jusèp Boya Busquet  
Àngels Casanovas Romeu

### Disseny

Iglésies Associats

### Fotografies

© El dels arxius corresponents

### Impressió

Pressing Impressió Digital, S.A.

ISBN: 978-84-393-9886-8

Dipòsit legal: B 14980-2019

**Arqueologia a l'exili : el Museu d'Arqueologia de Catalunya i la Guerra Civil Espanyola (1936-1939)**  
**Arqueología en el exilio : el Museo de Arqueología de Cataluña y la Guerra Civil Española (1936-1939)**  
**Archaeology in exile : the Museum of Archaeology of Catalonia and the Spanish Civil War (1936-1939).**  
**(Magazín ; 01)**

Catàleg de l'exposició, celebrada al Museu d'Arqueologia de Catalunya del 25 d'abril al 30 de setembre del 2019. – Textos en català, castellà i anglès

ISBN 9788439398868

I. Boya, Jusèp Maria, editor literari  
II. Casanovas i Romeu, Àngels, editor literari  
III. Catalunya. Departament de Cultura  
IV. Museu d'Arqueologia de Catalunya, institució d'acollida  
V. Títol: Arqueologia a l'exili  
VI. Títol: Arqueologia a l'exili. Castellà  
VII. Títol: Arqueologia a l'exili. Anglès  
V. Títol: Arqueologia en el exilio  
VI. Títol: Archaeology in exile  
VII. Col·lecció: Magazín (Departament de Cultura) ; 1  
1. Museu d'Arqueologia de Catalunya – Història – Exposicions  
2. Museus arqueològics – Catalunya – Història – Exposicions  
3. Catalunya – Història – 1936-1939, Guerra Civil – Art i guerra – Exposicions  
069.02:902(460.23)'1936/1939'(083.824)  
94(460.23)'1936/1939'(083.824)  
7:355(460.23)'1936/1939'(083.824)

Per qualsevol aclariment, adreceu-vos a:

BIBLIOTECA DE CATALUNYA.  
Secció de Col·leccions Generals  
Villarroel, 91 08011 Barcelona  
Teléfon 93 452 69 00  
Fax 93 452 69 04  
c/e: CIP@bnc.cat



# ARQUEOLOGIA A L'EXILI

EL MUSEU D'ARQUEOLOGIA DE CATALUNYA I  
LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA (1936-1939)

# ARQUEOLOGÍA EN EL EXILIO

EL MUSEO DE ARQUEOLOGÍA DE CATALUÑA Y  
LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)

# ARCHAEOLOGY IN EXILE

THE MUSEUM OF ARCHAEOLOGY OF CATALONIA AND  
THE SPANISH CIVIL WAR (1936-1939)



Generalitat  
de Catalunya



Museu d'Arqueologia  
de Catalunya

memorial  
democràtic

ISBN 978-84-393-9886-8



9 788439 398868